

ÉRTEKEZÉSEK.

A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Első kötet. — Második kötet. — Harmadik kötet. — Negyedik kötet. — Ötödik kötet. — Hatodik kötet. — Hetedik kötet.

Nyolczadik kötet.

I. Szám. A helynevek és a történelem. *Pesty Frigyes* r. tagtól. 40 kr. — II. Szám. Erzsébet Anglia királynője és Ausztria. 1563—68. Adat a XVI. század vallási történelméhez. Kiadatlan kútfők nyomán *Wertheimer Ede*től. 50 kr. — III. Szám. A királyi könyvek a vegyes házakbeli királyok korszakában. *Hajnik Imre* lev. tagtól. 10 kr. — IV. Szám. Az első hazai hírlap 1765—1710. *Thaly Kálmán* lev. tagtól. 30 kr. — V. Szám. Dobó István Egerben. Székfoglaló értekezés. *Gyárfás István* lev. tagtól. 50 kr. — VI. Szám. Szalay Ágoston emlékezete. *Deák Ferenc* l. tagtól. 10 kr. — VII. Szám. Északnyugoti utam. *Rómer Flóris* rend. tagtól. 10 kr. — VIII. Szám. Bél Mátyás. Székfoglaló értekezés. *Haan Lajos* r. tagtól. 40 kr. — IX. Szám. Tata fénykora. (1412—1542.) *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 40 kr. — X. Szám. A körmőzei régi kamara és grófjai. *Krizskó Páltól*. 40 kr.

Kilenczedik kötet.

I. Szám. A tervezett négyes szövetség Ausztria-, Orosz-, Francia- s Spanyolország közt. 1787—1790. (Adalék Ausztria keleti politikájához.) Kiadatlan források alapján írta *Wertheimer Ede*. 50 kr. — II. Szám. A Limes Dacicus első része. *Torma Károly* r. tagtól. 90 kr. — III. Szám. Jelentés a gyulafehérvári káptalan levéltárában tett kutatásokról. *Szilágyi S.* r. tagtól. 10 kr. — IV. Szám. A kalendáriumokról. *Jakab Elek* l. tagtól. 40 kr. — V. Szám. Az aquincumi amphitheatrum északi fele. (Jelentés az ottani ásításokról.) *Torma Károly* l. tagtól. Nyolcz fametszettel s tizenöt fénynyomatu táblával. 1 frt. — VI. Szám. A zámí és oháti apátságok. *Baldssy Ferenc* l. tagtól. 30 kr. — VII. Szám. Nápolyi Péter. Egy diplomata a XVII. század elejéről. *Szilágyi S.* r. tagtól. 10 kr. — VIII. Szám. A Renaissance kezdete és fejlődése, különös tekintettel hazánk műépítészeti emlékeire. *Miskovszky Victor* l. tagtól. 40 kr. — IX. Szám. Marsigli élete és munkái. *Beliczay Jónástól*. 50 kr. — X. Szám. Az európai vasúti ügy fejleményei és eredményei a magyar magánjog szempontjából. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 50 kr. — XI. Szám. A paraszt vármegye. *Gyárfás István* l. tagtól. 30 kr. — XII. Szám. Adatok a helynevek történetéhez. *Majláth B.* l. t. 20 kr.

Tizedik kötet.

I. Szám. Balthen Gábor és a svéd diplomácia. A stockholmi kir. svéd államlevéltárakban s az upsalai egyetemi könyvtárban őrzött adatok alapján írta *Szilágyi Sándor* r. t. 20 kr. — II. Szám. Az 1609-ki pozsonyi országgyűlés történetéhez. *Zsitinszky Mihály* levelező tagtól. 30 kr. — III. Szám. Forgách Ádám és Báthory Sóna ékszereinek történetéből. *Majláth Béla* l. tagtól. 20 kr. —

RÉGI

MAGYAR BIRTOKVISZONYOK.

1494—1598.

ACSÁDY IGNÁCZ

I. EV. TAGTÓL.

(Felolvasta a II. osztálynak 1894. május 21-ki ülésén.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1894.

Ezer év óta nyugszik a magyar államélet a mezőgazdaságon, és a földbirtok megoszlása, a föld használatában való részesedés egy egész évezreden át a legközvetlenebbül befolyásolta a nemzet sorsának alakulását. Történelmünk minden nagy korszakát a földbirtok viszonyaiban beálló gyökeres változások kísérik. A politika és polgárosodás legmélyebbre ható eseményeit a birtokviszonyok változása okozza és követi. A magyar nemzeti királyság s az európai Magyarország tulajdonképeni megalapítását, a régi nemzetségek hatalmának megtörését a közös tulajdon eltörlése s az egyéni tulajdon behozatala tette lehetővé. A várszerkezet meghömlása összeesik az Árpád-ház uralkodásának utolsó felvonásával, az ősiség behozatala új alapra fektette a társadalmat. A mohácsi véstt véres parasztlázadások, melyekben a birtokból kisajátított kis nemesség és az alsó papság is szerepet játszott, előzték meg, s habár még nincs eléggé megvilágítva, de kétségtelen, hogy a középkori magyar kath. egyház óriási birtokai és a jószágaiból nyert roppant jövedelmei nagyban elősegítették a reformáció rohamos elterjedését hazánkban. Ekképen minden időben a legkülönbözőbb politikai, szociális, közművelődési, egyházi és vallás-erköcsi mozgalmak és fejlemények állanak a föld birtokának kérdésével megbonthatatlan kapcsolatban. A királyság hatalmának alakulata, ereje és elgyöngülése, küzdelmei az uralkodó osztályokkal, az olygarchia harszai a társadalom többi rétegeivel, az egyház szerepe és hatalmi pozíciója többé-kevésbé mind a birtokviszonyokra és időnkinti változásaikra vezethetők vissza. Ezek megvilágítása nemcsak magában véve érdekes tehát, hanem történelmünk legfontosabb eseményei és eredményei

megértését is nagyban elősegítik, sőt gyakran egyedüli eszközei annak, hogy a politikai események természetes okait megismerjük.

A tizenhatodik század történelmére vonatkozó kutatásaim közben tömértelen és értékes anyag ment át kezeimen, mely egyrészt a földbirtokra és megoszlására, másrészt birtokos családainknak földdel való ellátására vonatkozik. Alig van munkám vagy tanulmányom, melyben ez anyag kisebb-nagyobb mértékben fölhasználva nem lenne. Egyik-másik kizárólag e kérdésekkel foglalkozik s legalább egy-egy meghatározott évről, egy-egy országrészről elég megbízható útbaigazítást ad hazánk és nemzetünk agrár-szociális szervezetéről. Összefoglaló eredményekre azonban mindeddig még a tizenhatodik századra nézve sem juthattam. Épen ezen száz év folyamán öltöttek a változások a birtokviszonyokban valóban óriási arányokat, épen ez időkre igen szükségesek még a tömértelen időt és fáradságot igénylő további kutatások, s még igen-igen messze állunk attól, hogy e fontos kérdés rendszeresen földolgozható legyen. Darabonkint kell itt az ismeret útját egyengetnünk, lépésről-lépésre fokozatosan kell előrehaladnunk, hogy régi társadalom-gazdasági szervezetünk fejlődésének menetét megismerjük s belőle az állam sorsának alakulását is kimagyarízhassuk.

E fejlődés egyes szakait van hivatva a jelen tanulmány is földeríteni. Egész a tizenötödik század utolsó tizedéig, 1494—1495-ig nyúl vissza s a birtokviszonyok akkori állapotát megismertetve, ez állapotot a következő évszázad egyes esztendeivel és mozzanataival hasonlítja össze, hogy az időközben a birtokokban és a birtokosokban beállt változásokat szemléltetővé tegye, s így eszközt nyújtson ama befolyások megértésére, melyeket az új birtokos családok előtérbe lépése a közügyre gyakorolt. Mert folyton új emberek léptek elő s velök új eszmék, új törekvések, új áramlatok tolultak a közéletbe, s ott a vagyonban rejlő hatalom és tekintély folytán, melyek akkor még erősebben nyilvánultak mint ma, mert *kizárólagosak* voltak, az államban és a társadalomban érvényesülni igyekezhén, megadták az irányt az állami politika és a nemzeti művelődés egész menetének.

Az 1494/5-ki birtokviszonyok ismerete különben is igen sok szempontból tanulságos. Egy nagy és örökké emlékezetes korszak, a Hunyady Mátyás király uralkodása alatti agrár-szociális fejlemények képét vesszük bennök, még pedig az államterület olyan nagy részéről, hogy belőlök határozott következtetést vonhatunk ama vármegyék hasonló állapotaira, melyeknek e korbéli viszonyairól adatok nem maradtak fenn. Egyelőre más ilyen, az egész országot felölelő anyag nem ismeretes s hogy levéltáraink titkos bányáiban rejtőzök-e még valamely régiebb, az országnak legalább tetemes részére kiterjedő ilyen tartalmu kútfő, arra ki tudna felelni? Ma azonban az 1494/5, évre vonatkozó följegyzések azok, melyek a birtokviszonyok országos alakulatról a legrégebb tájékozást kínálják. Adataik nem csupán a Hunyadi-korszak végeredményeit világítják meg, hanem eszközt nyújtanak a későbbi idők és állapotok fejleményeivel való összehasonlításra.

E czélt tartja szem előtt a jelen tanulmány, amennyiben ez a czél a rendelkezésemre álló anyag segítségével s a számomra kimért terjedelemben egyáltalán megközelíthető. Az ilyen nehéz és fárasztó tanulmányok iránt a művelt hazai közönségben kétségkívül mutatkozik némi érdeklődés, mely buzdítólag hat a történetszere. Sőt legujabban gazdasági szaktudósaink sem mellőzik többé teljesen a múltunk e mozzanatainak megvilágítására irányuló törekvéseket. A magyar történetírás maga azonban még elég közömbösen áll szemben mindennel, ami a gazdasági élet bonyolult problémáira vonatkozik. Ezek legesleg-nagyobb része megoldatlan rejtveny ma is, noha épen az ő megfejtésök fogja majd a magyar állam és a magyar nemzet polgárosító s politikai szereplésének egyrészt igazi okait, másrészt igazi nemzetközi jelentőségét megvilágítani.

Ezen problémák egyikével foglalkozik a jelen dolgozat, mely első sorban a magyar birtokviszonyok és birtokos osztály állapotát a Mátyás király halála utáni években csaknem száz év óta közzétett¹⁾, de eddig ez irányban egyáltalán nem érté-

¹⁾ Alapul szolgálnak Ernuszt-Hampó Zsigmond pécsi püspök és kir. kincstartó 1494. és 1495-ki számadásai ez évek adójáról. A számadásokat közzétette Engel: Allg. Weltgeschichte 49. kt. I. rész. Halle 1797.

kesített adatok alapján ismerteti, azután pedig az agrár-szociális szervezetben a XVI. században beállt változások egyik-másik mozzanatát csaknem kizárólag levéltári kutatások nyomán igyekeznek földérteni. Mindez hozzá fog járulni az illető század politikai és művelődési eredményeinek alaposabb megértéséhez is.

I.

1494-ben még az a nemzedék élt Magyarországon, mely Hunyadi Mátyás király nagyságának szemtanuja, uralkodása áldásainak részese, vívmányainak osztályosa és munkatársa volt. Alig négy évvel azelőtt fektették a nagy királyt a fejevári kriptá mélyébe. E rövid négy év már sok megpróbáltatást hozott ugyan és keservesen érezte a néppel a közel mult és a közvetlen jelen közti rikító ellentétet. Már e rövid időben mind elveszték Mátyás királynak a nyugaton tett szerzeményei, sőt ellenség kezébe került a magyar anyaország egy része, az a szilárd jogrend és belső biztonság pedig, melyet addig az ország élvezett, alapjában inogni kezdett. Az olygarchikus ellenhatás kétségkívül már e rövid időben sokat megbolygatott Mátyás király politikai rendszerén és intézményein, melyek némelyike, mint a fekete sereg, katonai sikereinek e leghatékonyabb eszköze, szervező tehetségének e ragyogó bizonyítéka már ez években megsemmisült.

De maga az államszervezet az anyagi és szellemi élet minden szociális tényezőjével együtt 1494-ben még a Mátyás király alkotta keretben mozgott. Más szellem áradt ugyan szét a központból, a királyi trónról az országra s érezte is hatását mindenütt. De hogy a régi keretet teljesen szétrobantsa, hogy a nagy király alkotásait mind megdöntse, lényökből kivetkőztesse, ahhoz kevés volt az idő, mely Mátyás halála óta eltelt. Három-négy év még nem lehetett elég arra, hogy teljes diadalt üljön az a politika, mely célzatait eléggé jelzé azzal, hogy a hatalmas uralkodó örökébe az összes versenyzők közt épen a legtehetőlenebbet, Ulászló királyt, mint az egykoru magyarok nevezték, Lengyel Lászlót ültette.

De ha a hatalmasok gyorsan megtalálták Mátyás helyett az igazán kedvökre való királyt, azokat az eredményeket, me-

lyeket ez a kiváló hadvezér és államférfiu harmincz év folyamán a belső rend, a közigazgatás, a jogszolgáltatás, a pénzügyek és gazdasági haladás terén elért, nyomban megdönteni még sem bírták. Ehhez idő kellett, négy évnél jóval hosszabb idő, s 1494-ben Magyarország külsőleg, nagyban és egészben még a Mátyás korabeli képet nyújtja. A trón körül azok az egyéniségek álltak, kik a nagy királytól nyerték az előkelő hivatalt, a díszes rangot, a dús vagyont, a kimagasló politikai és társadalmi tekintélyt. Még az a szellemi aristokratia sem szállingózott el teljesen Buda várából, melyet egykoron Mátyás tudományszomja és bőkezűsége gyűjtött ott össze. A magyar főváros ez időben még mindig európai tudományos központ volt s nem veszté el akkor sem évtizedeken át gyakorolt vonzó erejét, habár az új király mindent inkább kedvelhetett mint a tudományt.

Még teljesebb számmal együtt található 1494-ben az az aristokratia, melynek létele az előkelő állami tisztségekre, a születésre és vagyonra volt fektetve, melyre Hunyadi Mátyás király hatalmas egyénisége és kormányzati rendszere szinte letörölhetetlenül rástütötte a maga sajátos bélyegét. Egyik-másik kiválóbb alak már kidőlt ugyan a sorból, de az egész magyar aristokratia még a Mátyás főúri társadalma, mely 1494-ben ugyszólván teljes virágzásában áll előttünk, mert szirmai még nem tépdesték meg feltünőbben az idők viharai. Nagyban és egészben együtt volt még az az előkelő kör, mely Mátyás király katonáiból, diplomataiból, köztisztviselőiből, kegyenceiből alakult s mely neki köszönte emelkedését, hatalmát, vagyonát. Ez a kör Mátyás király legsajátosabb alkotásai közé tartozott. Mikor a magyar nemzet 1458-ban azt az akkor az európai hagyományokkal homlokegyenest ellenkező elvet emelte érvényre, hogy az üresedésben levő királyi trónusra nem a conservatív legitimitás valamely képviselőjét, egy uralkodó család tagját, hanem a saját vérért, olyan ifjút, kinek atyja még köznemes volt, választott királyává, a hagyományokkal való ezen szakításnak megvoltak a maga természetes, ellenállhatatlan erővel nyilvánuló, az állami és társadalmi élet minden ágában gyökeres jelentőségű következményei. A demokratikus olajesepp, mely Mátyás megválasztatása pillanatában Magyar-

ország politikai és kormányrendszerébe jutott, nem szünt meg érvényesíteni hatásait évtizedeken át. Bármí kevéssé volt elfogult a király maga a régi magyar nemzetségek iránt s bármí kevéssé mondhatni épen az ő előkelő, méltóságos egyéniségéről, hogy, mint sok más magyar vagy külföldi uralkodó, csak jelentéktelen emberek, nála szellemileg és jellemileg alantabb álló egyének körében érezte volna jól magát, az események sodra, a viszonyok kényszere parancsolta neki, hogy új emberekkel, új tehetségekkel környezze magát s olyanokra ruházza a fontosabb köztisztviségeket, kiknek gondolkodása, egész világnézete közelebb állt hozzá, kiknek érdekei azonosak voltak az övéivel. Épen a régi főurak, a hatalmas dinaszták voltak legszemélyesebb ellenségei s gyűlölték benne egyrészt a parvenüt, másrészt az erős kezű uralkodót, ki határt szab féktelenségeiknek. Engedetlenségök, gyakori összeesküvések s minden nyilvános kibékülés daczára szívökben élő elégedetlenségök a korona önérvényesítő és tetterős viselőjére természetesen visszahatással voltak. Akaratlanul is ellenök fordult egész politikája. A trón közeléből olyan levegő áramlott feléjük, mely megdermesztette őket, vagy fejlődésüket legalább akadályozta, s akik az új viszonyokhoz alkalmazkodni, az új légkörhöz szokni nem akartak vagy nem tudtak, azokra Mátyás király 32 évi uralma romboló hatással volt. A régi aristokratia törzsén egymás után száradtak el a galyak, egymás után hulltak le az ágak s ez az időszak nem egy régi, büszke ur nemzetség kivesztésével vagy hirtelen hanyatlásával végződött.

De az erős törzs maga nem száradt ki, hanem új, friss hajtásokat hozott, új ágakat eresztett s teljes pompájában, megifjodva foglalt helyet az állami és társadalmi szervezetben. Mátyás király halála után a magyar aristokratia fejlettebb, hatalmasabb, virágzóbb volt mint az előtt s csak annyiban különbözött a régitől, hogy ifjabb volt és frissebb, kevertebb vér keringett ereiben. A régi helyére új nemzetségek léptek melyek vagy addig háttérbe szorult családok köréből vagy a társadalom mélyéből emelkedtek a magasba. Ezt Mátyás király egyéniségének katonai, uralkodásának harcziás jellege is elősegítette. Nem a béke, hanem a háboru embere volt, kardja ritkán pihent hüvelyében, s mivel egyrészt ellenségeinek támadásai,

másrészt külpolitikájának offensiv jellege gyakori háborúkba sodorták, ezek nagy sikerei szükségképpen egy új aristokratia keletkezésére vezettek. Győzedelmes hadvezérei, babérkoszorúta kapitányai — nagyrészt mind nem a régi nemzetségek sarjai — természetesen új családok alapítói lettek, melyeket a halás király készségesen ellátott ama vagyoni kellékekkel, melyek a család új rangját külső kifejezésre juttatták s annak fennmaradását a távoli jövőre is biztosíthatták. E családokban, melyek neki köszönték mindenüket, látta a maga trónjának oszlopait, a saját családi politikájának legbiztosabb támaszait. Kegyelmeinek egész aranyesőjét hullatta tehát reájok s uralkodása folyamán Magyarország birtokviszonyaiban óriási átalakulások kísérték. Híres, régi nemzetségek veszttek ki, új nemzetségek keletkeztek, a vagyonban — mely amaz időben nálunk a marha kivül ugy szólván kizárólag az ingatlan birtokon, a földön nyugodott — és a vagyon megosztásában roppant változások álltak be. Új nevek vergődtek hirre, új emberek léptek előtérbe s velök új szellem, új irányok, új törekvések hatoltak a társadalomba s érvényesítették a nemzet és polgárosodása javára vagy hátrányára befolyásukat. Mert ez az anyagi átalakulás nem maradt messze menő erkölcsi, szellemi és politikai következmények nélkül, hanem egyenesen előkészítette azon eseményeket, melyek állami és közművelődési viszonyainkat a későbbi évtizedek folyamán átalakították.

Kik voltak ama férfiak, kik Mátyás király fényes uralkodása alatt előtérbe léptek s vagyonra, hatalomra, előkelő állásokra tevén szert, régi címeröket újra megarányozták vagy egészen új családokat alapítottak, azokat megtaláljuk a nagy király uralkodásának történetében. Nevök föl van jegyezve ama kor évkönyveiben s én ezuttal csak azt akarom kideríteni, hogy vagyoni lételök minő alapon nyugodott s minő hatalomra tettek szert anyagi tekintetben. Erre némi eszközt az 1494—95-ki adószámadások nyújtanak, melyek egészben Erdélyre és Szlavoniára is kiterjeszkednek, az anyaországban pedig 41 vármegye birtokviszonyai alakulatának szövevényébe fölötté tanúságos bepillantást engednek. Minden részletre kiterjedő képet azonban e számadások sem nyújtanak. Csak nagyjában világítják meg a földbirtok megosztását s biztosan csak annyit

mondanak, mennyi volt egy-egy vármegyében egy-egy hatalmas főri család vagyonának *minimuma*. Nem földbirtokstatisztikával, hanem adószámadásokkal van itt dolgunk, melyek csak kivételesen tüntetik föl valamely főúr egész birtokát. Egyedül azt mondják meg, hogy a saját javain ilyen vagy amolyan összeget hajtott be. Ezekből kideríthető ugyan a birtokállomány és terjedelme, de csupán minimális részében. Csak az bizonyos, hogy annyi birtoka, mennyit a számadás említ, mindenesetre volt egy-egy főri családnak. De lehetett — s sok esetben bizonyos, hogy volt is — jóval nagyobb ingatlan vagyona, s így itt csak egy részét kapjuk az arisztokratia által ez időben birt földnek. De magában véve ez is fölülte érdekes és tanulmányos, mert tájékoztat ad azon vagyoni alapokról, melyekre Hunyadi Mátyás a főri társadalmat fektette, s mert általában világosságot vet hazánk akkori agrar-szociális szervezetére. Mind ez sok tekintetben felvilágosítást ad a magyar állam későbbi sorsának alakulatáról, valamint módot és megbízható eszközt nyújt Mátyás király uralkodása szociál-gazdasági eredményeinek és jelentőségének megítélésére. Mert a birtokmegoszlás 1494—95-ki állapotában a Mátyás király korabeli állapotok és fejlemények még nagyban és egészben híven, változatlanul tükröződnek vissza. Nemesak a birtokosokban, hanem vagyonukban is a régebbi viszonyok képe nyilvánul, mert még sokkal rövidebb volt az idő, semhogy akármely irányban gyökeresebb változás állhatott volna be. Egy-egy jószág gazdát cserélhetett s kétségkívül cserélt négy-öt év alatt is. De ép oly bizonyos, hogy, ha egyes apró vonásokban módosult, egészben még ekkor a földbirtok megoszlása lényegileg hű lenyomata azon állapotnak, amely Mátyás király uralkodása utolsó évtizedében kifejlődött.

Nézzük a képet, melyet Magyarország az 1494—95-ki években a nagybirtokosokat és a földbirtok megoszlását illetőleg nyújtott.

Mielőtt az eredményeket összefoglalom, egyenkint mutatom be az egyes vármegyéket, melyek birtokviszonyairól az 1494—95-ki számadások tájékoztatást nyújtanak. Az ország nem minden vármegyéje szerepel itt. Fizetett adót mindenik, de csak az erdélyi és szlavyon részek törvényhatóságai szolgáltat-

ták be mindnyájan a pénzt vagy legalább a számadásaikat közvetlenül a király kincstartójának, kinek számadásain tanulmányom ezen része fölépült. Ellenben az anyaország számos vármegyéje, minők Arad, Békés, Csanád, Csongrád, Bács, Bihar, Bodrog, Temes, Torontál úgy látszik közvetlenül a temesi grófnak, a nándorfehérvári s más délvidéki bánoknak, kik megfelelő haderő tartására a kincstartótól igen nagy évi állandó fizetést huztak, fizették az adót, melyről valamint birtokviszonyaikról az említett kincstartói számadások nem emlékeznek meg. A számadásokban a nemesség saját s majorságilag kezelt földbirtoka nincs fölvéve, mert ez mindig adómentes volt s maradt a századok folyamán. Adót a városokon, melyek a korona földesuri hatalma alatt álltak s egyes csekélyebb népretegeken kívül csak a magán-földesuri (egyházi vagy világi birtokos), nemesi hatalom alatt álló parasztsztyály fizetett, mely telke arányában rovatott meg. Adókulesul a jobbágytelek szolgált s az a jobbágytelek, melynek birtokosa a törvényben előírt vagyonminimummal vagy tulajdonképen a földje megműveléséhez szükséges igás marhával el volt látva, *portá*-nak nevezetett. Egy porta tehát ez időben azonos egy egész jobbágytelekkel. Így a portalis adózás keretébe beleesett a jobbágyság legeslegnagyobb része az általa művelt telek arányában. De a törvény belevonta a zsellérek egyes rétegeit is. Az 1478: IV. t.-cz. szerint sok zsellérnek volt telke, szántóföldje és művelés alatti szőleje, kik tehát rendszeren adózni tartoztak. 1494—5-ben kétségkívül reájok is ki volt terjesztve az adókötelezettség, s így ez időben porta alatt egy-egy olyan zsellér- vagy jobbágytelek értendő, melynek birtokosa a föld műveléséhez szükséges ingó tőkével, igás marhával s némi mezőgazdasági segédeszközökkel (szekér, eke stb.) el volt látva. A porta tehát adóügyi fogalom s nem területmérték, de a birtokmegoszlás s a vagyonságban való részvétel megítélésére minden esetre ad némi eszközt. Ha például az 1494-ki összeírásban azt találjuk, hogy Árva vármegyében 299 porta iratott össze, ez azt jelenti, hogy a földesuri hatalom alatt álló földbirtokban 299 olyan telek találtatott, melynek művelői a törvényt szabta vagyonságminimummal rendelkeztek. És ha az összeírás hozzá teszi, hogy e 299 portából 248 Corvin Jánosé volt, ebből megtudjuk, hogy a

jobbágytelkek 299 egységéből 248, vagyis valami 83°/₁₀₀ egy földesur kezén volt. A birtok térfogatát vagy pénzértékét a porta nem fejezi ki, de általánosságban mégis képet ad a birtok megosztásáról s a földesurak vagyoniosságáról. Az egész telek már ez időben is ritkán volt osztatlan, hanem a legtöbbször fél, harmad, negyed telekre, sőt még kisebb részekre volt földarabolva. Így tehát egy porta után rendszeren nem egy, hanem sokkal több család fizetett a földesurnak adót pénzben, terményben, főleg pedig munkában, robotban, mi egy-egy telek után évenként tetemes jövedelmet képviselt. Ezenkívül a porta, mint adózó telek mellett minden faluban volt sok olyan telek is, mely az államnak nem adózott, sőt volt a lakosságnak igen tetemes része, mely nem ülvén telken, egyáltalán kívül marad a portalis állami adózás keretén. Ellenben a földes urnak adózott minden család, mely ur hatalom alá esett, adózott, ha mással nem, kézi munkájával, verejtékével. Egy bizonyos és pedig nem épen csekély százalékka a lakosságnak a nem adózó rétegekből is fölvehető tehát minden portára s így az, a ki például 100 porta ura volt, nem csupán 100 telek urbérét élvezte, hanem igen tetemes számú olyan családot is, mely egyáltalán nem gazdálkodott, hanem mint napszámos, marhatenyésztő, falusi kupez, kalnár, mesterember kereste kenyerét. Mindezt — legalább általánosságban, mert részletes adatok az érték és jövedelem megállapítására még eddig nem ismeretesek — hozzá kell a portához adnunk, hogy e tisztán adóügyi fogalom alapján a vagyoni megosztásról s a földesur anyagi ellátásáról megközelítőleg bő képet nyerjünk.

11.

Ismerve immár a porta fogalmát, nézzük, hogyan és kik közt osztottak meg e porták minden egyes megyében az 1494—95-ben a kincstartóhoz közvetlenül adózó államterületen.

Abauj vármegyében 1494-ben 3640, 1495-ben 3530 volt a porták száma. Ez évekből a számadás a következő birtokosokat említi portáikkal együtt:

	1494	1495	
Hangácsy Mihály	95	99	porta
Mekesey György szepesi prépost ..	60	83 ¹ / ₂	"
Királyné (Beatrix, Mátyás özvegye)	36		
Dírholtz Pál	15	51	"
Egri püspök	42	43	"
Szapolyay István nádor	700	755	"
Rátkay István alispán	32	43	"
Kassa városa	188	243	"
Bárczay János és Ferencz	36		
Özvegy Páloczy Imréné	—	52	"
Perényi Imre	—	35	"
Semsey Ferencz	—	50	"
	1202	1455 ¹ / ₂	porta.

Árvában 1494-ben 299, a következő évben 301 volt a porták száma. Ez a vármegye ősidőktől fogva egyetlen nagy uradalomnak ugyszólván kizárólagos befolyása alatt állt s maradt azután is a rendiség egész folyamán. Ez az árvai uradalom, mely mellett más nemesi birtok mindig elenyészően kevés volt. 1494-ben ez az uradalom Corvin János hercegéé volt 248 portával, míg a következő évben már Szapolyai István nádor az uradalom ura s 288 porta birtokosaként szerepel. Így a vármegye egész jobbágy-művelte és az államadónak alávetett területéből csaknem 96°/₁₀₀ egy birtokos kezén volt.

Baranyában 1494-ben 15,018, a következő évben 15,018¹/₂ porta iratott össze. A két év összeírásában a következő birtokosok említvők:

	1494	1495
Geréb Péter	1522	1481
Pécsi püspök	2903 ¹ / ₂	2902
Vránaú perjel	353	—
Egri püspök	131	103
Ujlaky Lőrincz herceg ..	42	24
Pécsi kórház magistere ..	63	83
Mekesey István	8	20
Pécsi apácák	12	29
Szegszárdi apát	—	190
A pécsi püspök orvosa ..	—	19
	5034 ¹ / ₂	4911

Bars vármegyében 1494-ben csak Körnöcz-, Selmecz- és Ujbánya városok említettvők, mint földesurak; ekkor a megye

2787 portája közül 133 volt e városok kezén. Ellenben 1495-ben, mikor a porták száma 2660-ra ment, a nostrai barátok 40, Haraszty Ferencz 36, Kőrmöcz javai pedig 189 portával jelezvék.

Beregben 1494-ben 2860 porta volt s ebből 1132 a Corvin Jánosé. A következő év 2567 portájából 553 Geréb Péter, 50 Ernuszt János nevén említették.

Borsodban a portaszám 1494-ben 4708 $\frac{1}{2}$, 1495-ben 5000 volt. Az összeírás a következő birtokosokat említi:

	1494	1495
Egri püspök és káptalan	624	800
Diósgyőri barátok	18	—
András deák budai várnagy	13	—
Királyné	1309 $\frac{1}{2}$	—
Szapolyay István	387	473
Orbán egri prépost	53	—
Hangácsy Mihály	39	—
Ernuszt János	—	100
Békek János	—	131
	2503 $\frac{1}{4}$	1504

Megjegyzendő, hogy az 1495-ki évnél a nádor javaiba özvegy Perényi Imréné, az egri püspök és káptalan javaiba pedig a béli apátság portái is beszámítvák.

Esztergom megyében az említett években 1322, illetve 1100 porta iratott össze. A birtokosok közül név szerint említvék:

	1494	1495
Esztergomi érsek	88	39
Egerváry László	25	—
Ujlaky L. herezeg	32	—
Somi Józsa, temesi gróf	32	46
Királyi javak	—	17
	177	402

Az összeírás azon jellege, hogy benne csak az adóhátrálékos porták említvék, épen e vármegyében tűnik ki egész határozottan, mert 1495-nél azt mondja, hogy az esztergomi érsek 39 portája Somberkerez, Somi Józsa 46 portája Been, a király 17 portája Tholna községben van. Mindegyiknek azon-

ban más községekben is lehettek s csakugyan voltak portái, melyekről azonban itt nem történik említés s így az egyes földesurak birtokának csak töredékével, minimumával van tehát az összeírásban dolgunk. Említvék továbbá e vármegyében még Esztergom-Ujváros (Nova Civitas) 57 $\frac{1}{2}$ és Kakad, az ottani hajósok 46 $\frac{1}{2}$ portával, melyek azonban mentességet élveztek.

Fejérvármegyé portáinak száma 3090, illetve 3068 s a következő birtokosaik ismereteseik:

	1494	1495
Királyi javak a kunokkal	—	174
Királyné	817	788
Fejérvári prépost és kápt.	104 $\frac{1}{2}$	155
Somi Józsa	89	86
Fejérvári lector	11	16
Kinizsy Pál	54 $\frac{1}{4}$	—
Ujlaky Lőrincz	257	53
Somogyi Imre	63	82
Bánffy Miklós	—	14
Ernuszt Zsigmond kincstartó	—	11
Szentkereszti barátok	—	38
	1396	1417

Gömörvármegyében 4013 $\frac{1}{2}$, illetve 3907 $\frac{1}{2}$ porta tulajdonosai közül említvék:

	1494	1495
Szapolyay István	817 $\frac{1}{4}$	709 $\frac{1}{4}$
Lossonezy László	65	70
Egri káptalan	17	10 $\frac{1}{4}$
Hangoni barátok	16	—
Ernuszt János	45	65 $\frac{1}{2}$
	960 $\frac{1}{2}$	855 $\frac{1}{2}$

1495-ben a nádor javaival együtt irattak össze özvegy Perényi Imréné javai. Azonkívül említették, hogy a nádor saját javain van 513 verőcze, vagy kis-kapu (kis porta), melyek 206 $\frac{1}{2}$ rendes portát tesznek s ennyi van a nádori javak fentebbi összegébe is fülvéve.

Győr vármegyében 1494-ben 2003 portából 86 Szapolyay István, 47 a Kanizsavyak, s 148 a győri püspök, az 1495-ki 1973 $\frac{1}{2}$ portából 29 Szapolyay, 208 a győri püspök nevén szerepel.

Hevesben a portaszám 5428, illetve 5722 volt s a következő birtokosok említvék:

	1494	1495
Királyi javak	172	—
Egri püspök és káptalan	1,150	1243
Szapolyay István	27 $\frac{1}{2}$	57
Királyné (jászok)	15	907
Kanizsai György	226 $\frac{1}{2}$	—
András budai várnagy	114	114
Győri püspök	14	—
Ernszt János	—	68
	1719	2389

Houiban 1494-ben 3659 porta volt. Ebből királyi javak 304 $\frac{1}{2}$, Lossonezy László 268, Országh Zsigmond 22, Lévay Zsigmond 27, a sághi prépost 18 portával szerepel. 1495-ben a portaszám 3600, melyből a királyi 369, a sághi préposté 38.

Komárom vármegyében 1494-ben 2195 portát irtak össze. Ebből a komárom-tatai várakkal 398 volt a királyé, 34 pedig Ujlaky Lőrincz herczegé. A következő évben a portaszám 2161, melyből a királyé 718 s ehhez még a két vár vadászai, szolgálói adhatók 51, összesen tehát 769 portával. Em-líteték még egy egyházi birtok (poss. altaris corporis Christi Badae ad beatam Virginem) 38 portával.

Közép-Szolnokban a portaszám 2454 $\frac{1}{2}$, illetve 2610, melyből az erdélyi püspöké 550, illetve 470.

Kraszna vármegyében a portaszám 704, illetve 800, de a birtokosokra vonatkozólag nincs semmi adat a számadásban, s így e vármegyét nem is veszem föl az alantabb következő összegezésekbe.

Külső-Szolnokban a portaszám 2350, illetve 2553. Meg-nevezvük a következő birtokosok:

	1494	1495
Egri püspök	102	115
Szapolyay István	90	100
Kinizsy Pál	360	—
Királyi javak (kunok)	—	874
Ernszt János	—	60
	552	1149

Liptó vármegyében 1494-ben 854 $\frac{1}{2}$ portából 443 Corvin Jánosé, 1495-ben 791 portából 426 Szapolyay Istváné volt.

Máramarosban 1494-ben a portaszám nincs megmondva: a számadás csak azt jegyzi meg, hogy az egész adót a királyné szedte be, 1495-ben a portaszám 1718, melyből 214 volt a királynéé, de ez a szám világosan csak egy töredékét (Sziget, Huszt, Felső-Bora sub castro) adja összes itteni birtokának, mely sokkal nagyobb volt.

Nógrádmegyében 1494-ben 5026 portából 222 Szapolyay Istváné, 170 (rutének) a királyé, 150 a királynéé, 1495-ben 4911 portából 241 $\frac{1}{2}$ Szapolyayé, 225 a királyé, 63 Ernszt Jánosé volt.

Nyitra vármegyében a portaszám 7003 $\frac{1}{2}$, illetve 6751 volt. Megnevezett birtokosok:

	1494	1495
Bánffy János	150	—
Országh Lászlóné özv.	140	—
Szapolyay István	958	971
Ujlaky Lőrincz	562 $\frac{1}{2}$	599
Nyitrai püspök	655	—
Kanizsai György	169 $\frac{1}{2}$	—
Forgács Péter	52	—
Országh Zsigmond	—	50
	3682	1620

Pestvármegye 1494-ben 4097 $\frac{1}{2}$, a következő évben 4500 porta után adózott. A megnevezett birtokosok következők:

	1494	1495
Corvin János	160	—
Egri káptalan	68	—
Fejérvári prépost	36	37
Pécsi püspök	52	42
Kornis Dávid	31 $\frac{1}{2}$	—
Móré György	15	—
Bálint váradi püspök	142 $\frac{1}{2}$	60
András budai várnagy	70	62
Borsvay Benedek	14	—
Haraszthy Ferencz	183	—
A királyné	220	134
Királyi javak	227	—
Bátory András	—	68

	1494	1495
Szapolyay István	—	63
Budai beginák	—	16
Egri püspök	—	194
Bornemisza János	—	44
Margitszigeti apácák	—	27
	1221	747

Pilis vármegyében 1956, illetve 1746 volt a portaszám.

Ebből

	1494	1495
Királyi javak	786	1071 $\frac{1}{2}$
Királyné	210	—
Corvin János	81	—
Somi Józsa	25	16 $\frac{1}{2}$
Szentendrei barátok	20	—
Zágrábi püspök	50	65
Egri püspök	—	80
Margitszigeti apácák	—	12
	1172	1245

Pozsega vármegye, mely akkor épen úgy a magyar anyaországához tartozott, mint akár Vas vagy Máramaros vármegye, 1494-ben 3647 $\frac{1}{2}$ porta után adózott. Ebből 153 Szapolyay Istváné, 488 Beryzló Ferencz és Jánosé, 90 a bélai apátságé, 45 a pozsegai préposté volt, 1495-ben a portaszám 2827, mert ez időben a törökök pusztították a megyét. A birtokosok közül ekkor csupán Szapolyay említették 183 portával.

Pozsony és Mosony vármegyék 1494-ben együttesen irattak össze s a két megyében 4661 porta volt. Ez évben a következő birtokosok említettnek:

Simon bazini és szentgyörgyi gróf	81
Péter „ „ „ „ „ „ „ „	434
Tamás „ „ „ „ „ „ „ „	306
A pozsonyi vár tartozékai	362
Vereskő „ „ „ „ „ „ „ „	40
Scharfeneck „ „ „ „ „ „ „ „	68
Szapolyay István (N.-Szombat tart.)	177
Kanizsai György	358
	1820

A következő évben már mindegyik megyét külön írtak össze. Ekkor Pozsonyban volt 4435, Mosonyban 923 porta.

A birtokosok közül amabban csak Szapolyay említették 186 portával, míg Mosonyban Scharfeneck és Kis-Marton várák 173 portával szerepelnek.

Sárosban 2200, illetve 1995 porta iratott össze. Megnevezett birtokosok:

	1494	1495
Schellenberg János kancellár (Makovicza)	293 $\frac{1}{2}$	398
Kassa városa	163 $\frac{1}{2}$	183
Szapolyay István	411 $\frac{1}{2}$	373
Zelena György	32	—
	900 $\frac{1}{2}$	954

Solt vármegyében volt 2737, illetve 2755 porta. Ebből

	1494	1495
Királyi javak	56	433
Kalocsai érsek	411 $\frac{1}{2}$	—
Kalocsai káptalan	429	—
Corvin János	114	—
Segszárdi apát	—	367
Dömsödi kápolna	—	73
	1010 $\frac{1}{2}$	873

Somogy vármegyében 11,012, illetve 11,085 porta iratott össze. Megnevezett birtokosok:

	1494	1495
Kanizsai László	82	46
Kanizsai János	78	—
Kanizsai György	106 $\frac{1}{4}$	—
Vránai perjel	416	—
Királyi javak	49	52
Egri püspök	67	356 $\frac{1}{4}$
Pécsi püspök	265	311
Ujlaky Lőrincz	337 $\frac{1}{2}$	—
Báthory András	364	—
Szakácsi és Vid, a királyi szaka- kások községei (szintén kir. javak)	186	112
Bornemisza János	66	418
Butykay Péter	46	—
Both András	—	65
	2083	1360 $\frac{1}{4}$

Sopron vármegyében volt 1494-ben 1978¹/₂, a következő évben 2140 porta. Megnevezett birtokosok:

	1494	1495
Szapolyay István	171	168
Kanizsai György	300	50
Kanizsai László	118 ¹ / ₂	—
Kanizsai János	216 ¹ / ₂	—
Ellerbach János	24	—
Lanzséri vár (Marskii)	309	184
Frytz (?)	14	19
Tamás bazini gróf	33	—
Baythmühl Lajos	48	—
Osornai prépost	9	—
sárkány László	8	—
Kwli barátok	2	—
Győri püspök	—	29
Sopron városa	—	12
	1253	462

Szabolcs vármegyében a portaszám 4578, illetve 4308. Megnevezve csak a következő birtokosok vannak:

	1494	1495
Szapolyay István	321	349
Egri püspök	110	131
Corvin János	555	—
András budai várnagy	27	—
Bálint váradi püspök örökösei	—	57
	1013	537

Szatmár vármegyében volt 5935¹/₂, illetve 6184 porta. Megnevezvük a következő birtokosok:

	1494	1495
Szapolyay István	486	540
Apáczák	15	—
Drágffy Bertalan erdélyi vajda	908 ¹ / ₂	132
Báthory András	98	78
Csaholyi Péter	38	11
	1545 ¹ / ₂	761

Szepesben 1494-ben 1962, a következő évben 1501¹/₂ porta iratott össze, melyből Szapolyay Istváné 972, illetve 765¹/₂, a cserneki apátságé 135, illetve 118 volt.

Tolna vármegyében a portaszám 9924¹/₂, illetve 10,031¹/₂ volt. Megnevezett birtokosok:

	1494	1495
Egri püspök és titeli káptalan	662	503
Pécsi püspök	1281	1300
Raskay Balázs	23	35
Szegszárdi apátság	—	433
Bodó Gáspár	—	82 ¹ / ₂
	1966	2357 ¹ / ₂

Torna vármegyében 1494-ben 1000 portából 596¹/₂ Szapolyay Istváné, 25 Bebek Jánosé, a következő év 832 portájából 602 Szapolyayé volt.

Trencsén vármegyében 1494-ben 3791¹/₂ portát írtak össze, melyből Kinizsy Pálé 1094, Szapolyay Istváné csak 692 volt. A következő évben, mikor 3608¹/₂ volt a portaszám, Szapolyay birtoka már 1315 portával szerepel; kivüle ez évben Podmaniczky 26, a nyitrai püspök 31 portával említettik.

Turóc vármegyében 1494-ben 976¹/₂ porta volt, melyből 82 Kinizsy Pál, 308 Corvin János, 75 Körmöcz városa, 121 a turóci prépost birtokában levőnek említettik. Az 1495-ki 944¹/₂ porta birtokosai közül csak Szapolyay István van 310 portával megnevezve.

Ugocsában 1338, illetve 1271 volt a portaszám, de a birtokosok közül csak Kun Jakab alispán említettik 1494-ben 28 portával. E vármegyét sem vehettem föl tehát az alantabb következő részletes számításokba.

Ung megyében az 1494-ki 2653 porta birtokosai közül csak Szapolyay István említettik 290¹/₂ portával. A következő évben 2410 volt a portaszám, melyből 310 Szapolyayé, 50 Ernuszt Jánosé volt.

Vas megyében a portaszám 4505¹/₂, illetve 5051 volt. Megnevezett birtokosok:

	1494	1495
Kanizsai György	94	—
Kanizsai László	40	—
Kanizsai János	78	—
Ellerbach János	407	—
Sárkány László	32	—
Kinizsy Pál	174	—

	1494	1495
Szapolyay István	75	250
Bánffy Miklós	17 $\frac{1}{2}$	—
Ujlaky Lőrincz	408	—
Pamkyreher György	937	—
Szentgotthardi apátság	100	—
Monyorókeréki barátok	64	40
Egri püspök	—	52
Pogány Péter	—	40
Széchy Miklós	—	528
Győri püspök	—	200
	2571 $\frac{1}{4}$	1110

Veszprém vármegyében a portaszám 3461 $\frac{1}{2}$, illetve 3500 volt. Megnevezett birtokosok:

	1494	1495
Ujlaky Lőrincz	183	169
Kinizsy Pál	331	—
Essegváry György alispán	83	67
Szapolyay István	657	802
Török Imre	—	24
Horváth Márk	—	34
Aladár Ferencz	—	16
Kerekli predikátorok	—	12
Lövöldi barátok	—	52 $\frac{1}{2}$
	1454	1176 $\frac{1}{2}$

Zala vármegyében a porták száma 9553, illetve 8979 volt. Megnevezett birtokosok:

	1494	1495
Bánffy Miklós	834	46
Bornemisza János	22	—
Veszprémi püspök	31	—
Gyulay István	44	—
Báthory György	132	65
Petheő János	20	—
Szentgotthardi apátság	67	—
Ernuszt János	1006	1112
Széchy Miklós	273	—
Lendvay Pálné özv.	297	—
Egerváry László	93	27
Kanizsay György	140	89
Kanizsay János	164	—
Ujlaky Lőrincz	54	—
	3177	1339

Zemplén vármegyében volt 6243, illetve 6012 porta. Megnevezett birtokosok:

	1494	1495
Szapolyay István	1138	1436
Egri püspök	5	74
Pataki domonkosok	28	47
Ernuszt János	—	100
András budai várnagy	13	—
	1184	1657

Végül *Zólyom vármegyében* 1546, illetve 1421 porta iratott össze s következő birtokosok említvők:

	1494	1495
Bernardinus comes	160	—
Brezsnóbánya városa	100	—
Királyné	510	543
Besztercebánya városa	130	130
Orbán egri püspök testvére Damián	—	28
	900 p.	701 p.

Ez az áttekintés a magyar anyaországnak, melyhez akkor Pozsega is tartozott, összesen 43 vármegyéjére terjed ki, melyek az országos területeket a Duna-Tisza-köz egy részének s a Tisza-Maros szögének és vidékének kivételével csaknem teljesen felölelik. Csakhogy a birtokosokról Krasznában sem 1494-, sem 1495-ből nincs adat, Ugocsában pedig csupán 1494-ből van egy középbirtokos (Kun János alispán 28 portával) megnevezve. Ennélfogva az a nélkül is fölötte bonyolult további számításokból e két vármegyét egészen kihagytam. Épen ugy mellőzöm 1494-ben Máramaros megyét, mert az évi portáinak száma sincs megmondva. Ekképen fejtegetéseim 1494-ben 40, a következő évben 41 magyar vármegyére terjeszkednek ki.

A mi az *erdélyi* részeket illeti, rólok aránylag kevés van a kinestartó számadásaiban. Csak a végeredményeket adja a hét magyar vármegyéből, melyekben 1494-ben 31,442 $\frac{1}{2}$, a következő évben 31,090 porta iratott össze. A hátralékosokat sem minden megyében külön tünteti föl, hanem egybe foglalja őket, még pedig nemcsak a hét megye, hanem az egész ország-

rész területén. A birtokviszonyokat illetőleg a számadásban csak a következő főbb adatok találhatók:

	1494	1495
Királyi (kinestári) birtok	2183	1651
Erdélyi püspök	2643	480
Váradai püspök	682	496 $\frac{1}{2}$
Egri püspök	140	—
	5648	2027 $\frac{1}{2}$

	1494	1495
Szászváros	287	147
Nagyszében	384 $\frac{1}{2}$	919
Fogarás és Gyulafehérvár	1393	—
Kolozsvár	36	39
Brassó	203 $\frac{1}{2}$	—
	2304	1195

	1494	1495
Geréb Péter	762	1747
Corvin János	852	850
István moldvai vajda	1719	1515
Pongrácz Máté	240	—
Farkas Tamás	85	—
Erdélyi János	68	—
Bethlen Miklós	66	—
Gerendy Miklós	69	—
Bánffy Ferencz, János, Mihály	89	—
Összesen	3950	4112

Az egyes csoportok itt már a birtokosok jogi minőségét is feltüntetik, ámbar a harmadik csoportból a városok birtokából Fogarás és Gyulafehérvár 1393 portája csak kis részben tartozik ide, mert ez főleg királyi és püspöki vagyon lehet. A királyi, egyházi, városi és világi birtokból a név szerint megjelölt birtokosoknak 1494-ben 11,902, 1495-ben 7844 $\frac{1}{2}$ portájuk volt.

Hasonlóképen nem részletes a *Szlavonország* vármegyéinek (mint a számadás világosan megmondja: Verőcze, Körös, Zágráb és Varasd területe) összeírása. Ez az egész országrész egybe van foglalva s a birtokviszonyokra vonatkozó adatok az egész területet felölelik. Összeíratott az országban, melyet

akkoriban a török pusztított, mi sok adóelengedést tett szükségessé, 1494-ben 32,225, 1495-ben 29,390 porta, vagy mint ott nevezték: füst, mely szintén egész jobbjágtelket jelzett, csak hogy ősi szokás szerint a telek Szlavoniában a magyar adótételnek mindig csupán felét fizette. E füstök főbb birtokosai — városi birtokosról nincs említés — következők:

	1494	1495
Királyi birtok	446	434
	446	434

Egyházi birtok:

	1494	1495
Zágrábi püspök	2985	1232
Pécsi püspök	1855	1255
Egri püspök	572	1051
Vránai perjel	2193	—
Szentgyörgyi prépost	50	—
Szerzetesek	113	26
Pécsi káptalan	—	120
	7768	3678

Megjegyzendő, hogy a királyi és egyházi, valamint alantabb a világi birtokok portaszámába mindenütt be vannak véve a községi plébánosok és más kisebb javadalmasok portái is úgy, hogy az illető nagybirtokosok portáinak száma a valószínűségben valamivel csekélyebb volt. Sőt a pécsi püspök portái testvére, Ernuszt János javaival irattak össze s így a pécsi püspök nevében szereplő porták egy része világi birtok volt.

Világi birtok:

	1494	1495
Corvin János	2044	—
Ujlaky Lőrincz	1661	1420
Szapolyay István	193	158
Lónyay Albert	200	—
Dux Sanctae Sabinae	50	—
Rohy Bernát	128	—
Bánffy Miklós	1095	470
Bátory András	220	—
Drágffy Bertalan	536	—
Geréb Péter	1136	1368
Székely Jakab	627	—

	1494	1495
Kiss-Horváth János	286	—
György zagarjei gróf	40	42
Turóczy Bernát	66	184
Pamkyreher György	1556	1266
Paksy Mihály és János	70	—
Somi Józsa	—	196
Gerechy Antal	—	72
Woykófy	—	32
Bathányi Boldizsár	—	588
	9902	5730
	1494	1495
Összes királyi, egyházi és vi- lági nagyobb birtokosok	18116	9842

Sem az erdélyi, sem a szlaven vármegyék birtokviszonyaira vonatkozó adatok nem alkalmasak arra, hogy a birtokmegoszlásról behatóbb tájékozást nyújtsanak. De igen tanulságos adalékkal járulnak a magyar anyaország egyes nagybirtokosainak a Királyhágón és a Dráván túli vagyona ismeretéhez. Fejtegetéseimben egyes nagybirtokosoknál ez adatokat is fel fogom tehát használni, mert elősegítik vagyoni ellátásuk alapjainak megvilágítását.

III.

Az adatok és részletek fentebbi roppant tömegében csak az egyes megyék tényleges birtokviszonyai tükröződnek vissza. További sokféle számítás szükséges hozzá, hogy a számok ez özőnéből országos áttekintést nyerjünk s a nagyobb birtokosokat, valamint jobbágyvagyonuk kiterjedését megismerjük. A birtokosok teljes számát azonban egy vármegye részletezésében sem találjuk meg. A portaszám, vagyis az, hogy a megyében jobbágy részről művelt terület hány adózó egész telekre oszlott, ismeretes ugyan. De még azon megyékben sem kapjuk az összes porták tulajdonosainak nevét, melyek számadásai elég részletesek. Ennek folytán első sorban azt kell megállapítanunk, hogy az anyaország vármegyéinek mindegyikében hogyan aránylik a porták összes száma a megnevezett birtoko-

sokéhez, vagy más szóval egy-egy megye portáiból hány portának birtokosa van tényleg megnevezve. Ezt a következő összeállítás teszi szemlélhetővé:

	1494-ben összes porták	Ebből hány porta bir- tokosa ismert	1495-ben összes porták	Ebből hány porta bir- tokosa ismert
Abauj	3640	1202	3530	1455 ¹ / ₂
Árva	299	248	301	288
Baranya	15018 ¹ / ₂	5034 ¹ / ₂	15018 ¹ / ₂	4911
Bars	2787	133	2669	265
Bereg	3860	1132	2567	1003
Borsod	4708 ¹ / ₂	2503 ¹ / ₂	5000	1504
Esztergom	1322	177	1100	102
Fejér	3090	1396	3068	1417
Gömör	4013 ¹ / ₂	960 ¹ / ₂	3967 ¹ / ₂	855 ¹ / ₂
Győr	2003	281	1973 ¹ / ₂	237
Heves	5428	1719	5722	2380
Hont	3659	639 ¹ / ₂	3600	407
Komárom	2195	432	2161	807
Közép-Szolnok	2454 ¹ / ₂	550	2610	470
Külső-Szolnok	2350	552	2553	1148
Liptó	854 ¹ / ₂	443	791	426
Máramaros	—	—	1718	214
Moson	—	—	923	173
Nógrád	5026	542	4911	329 ¹ / ₂
Nyitra	7003 ¹ / ₂	2682	6751	1629
Pest	4097 ¹ / ₂	1221	4509	747
Pilis	1956	1172	1746	1245
Pozsega	3647 ¹ / ₂	776	2827	183
Pozsony (1494-ben Mosonynyal)	4661	1829	4335	186
Sáros	2200	900 ¹ / ₂	1995	954
Solt	2737	1010 ¹ / ₂	2755	873
Somogy	11012	2083	11085	1360 ¹ / ₂
Sopron	1978 ¹ / ₂	1253	2140	462
Szabolcs	4578	1913	4308	537
Szatmár	5935 ¹ / ₂	1545 ¹ / ₂	6184	756
Szepes	1962	1197	1501 ¹ / ₂	883 ¹ / ₂
Tolna	9924 ¹ / ₂	1966	10031 ¹ / ₂	2357 ¹ / ₂
Torna	1690	621 ¹ / ₂	892	602
Trencsén	3791 ¹ / ₂	1786	3608 ¹ / ₂	1372
Turóc	976 ¹ / ₂	586	944 ¹ / ₂	310
	129169 ¹ / ₂	39468	129758 ¹ / ₂	38951

	1494-ben Összes porták	Ebből hány porta bir- tokosa ismert	1495-ben Összes porták	Ebből hány porta bir- tokosa ismert
Ung	129169 ¹ / ₂	29468	129758 ¹ / ₂	32051
Vas	2653	290 ¹ / ₂	2410	366
Veszprém	4505 ¹ / ₂	2571 ¹ / ₂	5051	1110
Zala	3461 ¹ / ₂	1454	3500	1176 ¹ / ₂
Zemplén	9553	3177	8979	1339
Zólyom	6243	1184	6012	1657
Összesen	157131 ¹ / ₂	49045	157131 ¹ / ₂	39394 ¹ / ₂

Találtatott a felsorolt vármegyében 1494-ben összesen 157,131¹/₂, a következő évben ugyanamnyi porta, melyből 49,045, illetve 39,394¹/₂ porta birtokosát név szerint ismerjük. Ekképen 1494-ből a jobbágyvilág művelt terület nem is egész harmadrészének, valami 31¹/₂⁰/₁₀-nak, 1495-ből még kevesebbnek, valami 24⁰/₁₀-nak tulajdonosát ismerjük. Töredékről van tehát szó s ez magyarázza meg, hogy ama kor nagy vagyoni családai közül több egyáltalán elő sem fordul fejtegetéseimben. Másrészt bizonyossá teszi azt is, hogy a tényleg említett birtokosok legtöbbször sem egész jobbágy birtokával szerepel itt s hogy voltak birtokaik az itt kimutatottakon kívül. Mindazonáltal a birtokosok ezen töredékes statisztikája is szerfölött tanulságos, főleg mivel van a fentebbi sorozatban több olyan vármegye, a melyben a földbirtok csaknem egészének vagy legalább igen nagy részének birtokosai megnevezvék. Így például Árvában a 299 portából 248-nak, illetve 1495-ben 301 portából 288-nak birtokosa ismert, mert a jobbágyvagyon e nagyrésze egyetlen úr kezén volt s így e vármegyében már akkor teljesen dominált a nagy-birtok. Baranyában a birtok egy harmadrészének, Borsodban nagyobbik felének, Beregben és Fejérben valami 40⁰/₁₀-nak, Pilisben, Tornában, Turóczban valami 60⁰/₁₀-nak Zalában 30⁰/₁₀-nak, Zólyomban 70⁰/₁₀-nak tulajdonosa ismeretes s ekképen sok vármegye agrár-szociális viszonyai majdnem egész teljességökben elevenednek föl az itt felhasznált adatokban.

A birtokosok személyi minőségét vizsgálva, a névszerint felsoroltak közt találjuk a következőket. Vannak 1. egyházi birtokosok, 2. városok mint jobbágybirtok tulajdonosai, 3. vi-

lági birtokosok. Ez utóbbiaktól azonban külön választandó a királyi birtok vagy koronajószág, továbbá a királyné birtoka. Királyné akkor Magyarországon csak egy volt, még pedig nem a koronás uralkodó hitvese, mert II. Ulászlónak akkor még törvényes neje nem volt. A királyné, a kiról itt szó van, Mátyás király özvegye, Beatrix, ki akkor még hazánkban élt s igen tetemes jószágok élvezetében volt. Ha most már azt vizsgáljuk, hogy azon porták, melyek birtokosa ismeretes, hogyan oszlottak meg a tulajdonosok személyi minősége szerint, a következő eredményeket kapjuk:

Vármegye	Egyházi		Városi		Királyi		Királynéi		Világi	
	1494	1495	1494	1495	1494	1495	1494	1495	1494	1495
Abauj	102	120 ¹ / ₂	188	243	—	—	36	—	876	1086
Árva	—	—	—	—	—	—	—	—	248	288
Baranya	3462 ¹ / ₂	3386	—	—	—	—	—	—	1572	1525
Bars	—	40	133	189	—	—	—	—	—	36
Bereg	—	—	—	—	—	—	—	—	1132	1003
Borsod	755	800	—	—	—	—	1309 ¹ / ₂	—	439	704
Esztergom	88	39	—	—	—	17	—	—	89	40
Fejér	115 ¹ / ₂	220	—	—	—	174	817	788	403 ¹ / ₂	235
Gömör	33	10 ¹ / ₂	—	—	—	—	—	—	927 ¹ / ₂	845
Győr	148	208	—	—	—	—	—	—	133	29
Héves	1164	1243	—	—	172	—	15	997	368	239
Hont	18	38	—	—	304 ¹ / ₂	369	—	—	317	—
Komárom	—	38	—	—	398	769	—	—	34	—
Középszolnok	350	470	—	—	—	—	—	—	—	—
Külsőszolnok	102	115	—	—	—	874	—	—	456	160
Liptó	—	—	—	—	—	—	—	—	443	426
Máramaros	—	—	—	—	—	—	—	214	—	—
Nógrád	—	—	—	—	170	225	150	—	222	304 ¹ / ₂
Nyitra	655	—	—	—	—	—	—	—	2027	1620
Pest	298 ³ / ₄	376	—	—	227	—	220	—	475 ¹ / ₂	237
Pilis	70	157	—	—	786	1071 ¹ / ₂	210	—	106	16 ¹ / ₂
Pozsega	135	—	—	—	—	—	—	—	641	183
Pozsony- Mosony	—	—	—	—	402	—	68	173	1350	186
Sáros	—	—	163 ¹ / ₂	183	—	—	—	—	737	771
Solt	840 ¹ / ₂	440	—	—	56	433	—	—	114	—
Somogy	748	667 ¹ / ₂	—	—	235	164	—	—	1080	529
Sopron	11	29	—	12	—	—	—	—	1242	421
Szabolcs	110	188	—	—	—	—	—	—	903	349
	9406	8591 ¹ / ₂	484 ¹ / ₂	627	2750 ¹ / ₂	4090 ¹ / ₂	2825 ¹ / ₂	2682	16386 ¹ / ₂	11239

Vármegye	Egyházi		Városi		Királyi		Királynéi		Világi	
	1494	1495	1494	1495	1494	1495	1494	1495	1494	1495
	9406	8591 ¹ / ₂	484 ¹ / ₂	627	2750 ¹ / ₂	4096 ¹ / ₂	2825 ¹ / ₂	2082	16389 ¹ / ₂	11239
Szatmár	15	—	—	—	—	—	—	—	1530 ¹ / ₂	754
Székes	135	118	—	—	—	—	—	—	972	765 ¹ / ₂
Tolna	1943	2242	—	—	—	—	—	—	23	115 ¹ / ₂
Torna	—	—	—	—	—	—	—	—	621 ¹ / ₂	602
Trenesőn	31	—	—	—	—	—	—	—	1786	1341
Turóc	121	—	75	—	—	—	—	—	390	310
Ung	—	—	—	—	—	—	—	—	290 ¹ / ₂	360
Vas	254	292	—	—	—	—	—	—	2317	818
Veszprém	—	64 ¹ / ₂	—	—	—	—	—	—	1454	1172
Zala	98	—	—	—	—	—	—	—	3079	1339
Zemplén	33	121	—	—	—	—	—	—	1151	1536
Zólyom	—	—	230	130	—	—	510	543	160	28
Összesen	12656	11429	789 ¹ / ₂	757	2750 ¹ / ₂	4096 ¹ / ₂	3335 ¹ / ₂	2625	30164	20382

Mint hogy a fejtegetéseim alapján szolgáló anyag az országban levő jobbágybirtok tulajdonosai alig egy harmadának nevét tünteti föl, természetes, hogy a birtokosok személyi minősége szerint készült ezen táblázat is csak töredékét adja a tényleges állapotoknak. Első sorban az egyházi birtok összege tükrözi vissza a leghalványabban a magyar egyház akkori dúsgazdaságát s a királyok és a hűvek buzgalmából századokon át jobbágybirtokkal is történő bőkezű ellátását. A városok földes urasága szintén csak kis részben nyer belőlök megvilágítást. A mi a királyi birtokot illeti, az itt feltüntetett eredmények a tényleges állapotnak szintén csak töredékét adják, de e szám mégis megmondja, hogy 1494/5-ben a koronajavak azon elkallódása, eladományozása és elzáróztatása, mely miatt a későbbi országgyűléseken anyai a panasz, még nem következett be vagy legalább nem öltött szokatlan arányokat. Még mindig négy ezernél több porta volt a király kezén. A 41 vármegyéből még mindig 12-ben volt kimutathatólág igen tetemes jószág, mely maga nem adott ugyan elegendő eszközöket az udvartartás tetemes szükségleteinek fedezésére. De mint egyike azon sok és dús forrásoknak, melyeket a törvény a királyi hatalom anyagi ellátására rendelt, ez időben még mindig számba vételt érdemel, mert csaknem 10⁰/₆-át teszi azon portaszámnak, melynek tulajdonosai a számadásokban megnevezvék.

Külön csoportosítottam a királyné birtokában levő jobbágy javakat, mert a királyné, kiről itt szó van, nem az uralkodó II. Ulászló hitvese volt, ki tudvalevőleg sokféle házassági kalandja daczára csak jóval később kötött nyilvánosan elismert házasságot. Ez a királyné, mint fentebb jeleztem, Hunyadi Mátyásnak özvegye, aragoniai Beatrix, kinek kezén ez időben özvegyi ellátás czímén igen nagy jószágok halmozódtak föl. A fentebbi kimutatásokban 10 vármegyében szerepel a földbirtokosok sorában s e megyék legtöbbjében ő volt a legnagyobb birtokos, főleg Borsodban, Fejériben, Máramarosban, Zólyomban. Ez időben tehát még fejedelmi vagyonnal és jövedelmekkel rendelkezett a cselszövő asszony s így csakugyan meglepő, hogy már néhány évvel később azt mondják róla az egykorúak, hogy valóságosan nyomorba süllyedt s ugyszólván könyöradományokra szorult.

Az 1494/5-ben összeírt jobbágybirtok legnagyobb része azonban természetesen világi urak kezén volt s a fent közlött részletes adatok alapján immár ki akarom mutatni, mely urak és urai családok voltak amaz időben hazánkban leggazdagabbak. Mint hogy az összeírás, mely fejtegetéseim alapján szolgál, mint ismételve jeleztem s félreértések kikerülése végett minduntalan hangsúlyoznom kell, csak töredékes, az itt kiderített eredmények szintén töredékesek lesznek. Nem ölelhetik föl azon összes családokat, melyek akkor a vagyonosabbak lehettek. Másrészt pedig a tényleg említett családok gazdasága sem teljességében nyer hennök kifejezést. Mindazonáltal nagyban gyarapítják ismereteinket ama korszak eddig elég sűrű homálylepte belső viszonyairól, agrár-szociális szervezetéről s azt hiszem, hogy a hosszadalmas s fárasztó számítások, melyeket az alantább összefoglalt eredmények elérésére tennem kellett, nem voltak fölöslegesek, habár az akkori állapotot csak töredékesen tükrözik is vissza.

A világi urak birtokainak összesítésénél felhasználtam az adatokat, melyeket mindegyikökre nézve a 41 magyar vármegyén kívül a Királyhágón túli és szlavoniai részekre vonatkozó adóügyi kimutatásokban találtam. Mint hogy pedig valamint a 1494-ki, akképen az 1495-ki adatok mindenütt csak a minimumát adják a birtokállománynak, alant következő számadá-

saimban az egyes urak birtokának összeállításánál az 1494. és 1495-ki adatokból mindig a *nagyobbat* használok föl, mert így hívebb képet nyerünk a viszonyokról s jobban megközelíthetjük a valóságot vagyis azt, milyen százaléka a jobbágybirtoknak volt tényleg az egyes birtokosok kezén.

Az *egész* magyar-erdélyi és szlavoniai államterületet s az 1494—95-ki évekből mindig a legnagyobb számot véve alapul, a név szerint megjelölt nagyobb világi birtokosok portáik számának sorrendjében a következők voltak:

Szapolyay István	12,308 ¹ / ₂ portával.
Corvin János	5,937
Geréb Péter	5,020
Ujlaky Lőrincz	3,707 ¹ / ₂
Pamkyreher György	2,493
Kinizsy Pál	2,295 ¹ / ₂
Kanizsayak	2,213
Bánffyak	2,199 ¹ / ₂
István moldvai vajda	1,719
Ernusz János	1,668 ¹ / ₂
Drágffy Bertalan	1,444 ¹ / ₂
Báthoryak	882
Bazini grófok	848
Széchy Miklós	801
Beryzlók	488
Bornemisza János	484
Ellerbach János	431
Somfi Józsa	356
Lossonezy L.	338
Schellenberg János	298
Batthányi Boldizsár	292
András budai várnagy	237
Haraszty Ferencz	219
Országok	212
Bebek Imre	156

Összesen 47,346 porta.

Nézzük immár e nagyobb birtokos családokat egyenként. Kik voltak a nagybirtokosok? Mindnyájok közt legelől áll Szapolyay István, egykor egyszerű hajdukapitány, ki mint jeles katona Mátyás király kegyelméből fokról fokra emelkedett, a király halála után Ulászlóhoz szegődött, 1492-ben nádor lett s az 1494/5-ki években igazán rengeteg jószágok uraképen jelentkezik. E javak egy részét bizonyára még testvérbátyja,

az 1487-ben elhunyt Imre nádor szerezte, kinek örökébe István lépett. Még inkább szaporodott e vagyon Ulászló alatt, ki Szapolyay Istvánt nemcsak az ország legelőkelőbb főtiszttségébe választatta, hanem lízas vagyonszerzői törekvéseit sem korlátozta. Ezt eléggé megmondja azon tény, hogy, míg 1494-ben a magyar vármegyék közül még csak 19-ben szerepel a birtokosok sorában, 1495-ben már 25 vármegyében s ezenkívül Szlavoniában említik jószágait. Egyetlen év folyamán Corvin János helyére 2, az 1494 vége felé elhunyt Kinizsy Pál helyére ugyancsak 2 vármegyében lépett. Portáinak számáról a következő táblázat nyújt áttekintést:

	Összesen	Ebből porta Szapolyayé
Abauj	3530	755
Árva	301	268
Borsod	5000	473
Gömör	4013 ¹ / ₂	817 ¹ / ₂
Győr	2003	86
Heves	5722	57
Külső-Szolnok	2553	100
Liptó	791	428
Nógrád	4911	241 ¹ / ₂
Nyitra	6751	971
Pest	4500	63
Pozsega	2827	183
Pozsony	4435	186
Sáros	2200	411 ¹ / ₂
Sopron	1778 ¹ / ₂	171
Szabolcs	4308	349
Szatmár	6184	540
Szepes	1962	972
Torna	832	602
Trencsén	3608 ¹ / ₂	1315
Turóc	944 ¹ / ₂	310
Ung	2410	310
Vas	5051	250
Veszprém	3500	802
Zemplén	6012	1436
Összesen	86128	12115 ¹ / ₂
Szlavonia	—	193
Összesen	—	12308 ¹ / ₂

Így tehát az országban akkor összeirt minden jobbágybirtoknak valami 8°/_o-ka, 1495-ben a világi birtokosok kezén kimutatható porták nagyobbik fele, az illető 25 megye egész jobbágybirtokának több mint 14°/_o-ka, vagyis egy egész hetedrészre volt Szapolyayé. Jöszágai az ország minden tájékán szétterjedtek Arvától Szlavoniáig vagy Szepestől Pozsegáig, mely akkor ép oly magyar vármegye volt, mint akár Szaboles vagy Heves megye s az összeírás ezek sorában is adja. Csupán az erdélyi részekben nincs szó Szapolyay-jöszágokról, melyek azonban a királyhágó közvetlen közelében levő vármegyékig lehúzódtak s amaz erős terjeszkedő, felszívó képességnél fogva, a mely minden — akár ingó, akár ingatlan — vagyonban rejlik, kétségkívül hamar oda is átterjeszkedtek.

De még a fentebbi roppant számban simes kifejezve Szapolyay István 1494/5-ki ingatlan vagyonának teljes összessége. Még a felsorolt vármegyékben is tényleg jóval több birtoka volt, ámbar viszont 2 vármegyében határozottan ki van emelve, hogy az ő jöszágaival idegen — Perényi-léle javak — is összeírtattak. De lehetnek már akkor jöszágai más vármegyékben, melyekről az összeírás azért nem tesz említést, mert e birtokain nem volt adóhátralék. És lehetnek jöszágai azon vármegyékben, melyek az összeírásból egyáltalán kimaradtak. A fent összeállított óriási portaszám Szapolyay ingatlan vagyonának csupán egy részét képviseli tehát s csak azt mondja, hogy az országban ekkor adóalapul szolgáló földbirtok valami 8°/_o-ka minden esetre az övé volt. Tényleg e százalék jóval nagyobb lehetett, ámbar az itt megállapított pozitív szám, a birtok minimuma, maga is elég impozáns s megadja a nyitját a család akkori s későbbi országos szereplésének.

A ki ilyen óriási vagyonnal rendelkezett, annak kezén a rengeteg anyagi tőkén kívül végtelen erkölcsi erő összpontosult, az ezer meg ezer jobbágycsalád életével és vagyonával rendelkezett, az a többi, főleg szomszédos birtokosok egész tömegének sorsát befolyásolhatta s messze vidékeken föltétlenül érvényesíthette a maga akaratát. Azon a 12.308¹/₂ portán a telkek feldarabolása folytán jóval több számú jobbágy család, szabados, zsellér, napszámos, kézműves, a földes úrtól többé-kevésbé anyagi és erkölcsi függésben álló egy telkes

vagy szegényebb birtokos nemes gazdálkodott sok száz meg száz faluban s virágzó, nagyobb lakosságú mezővárosban. Büszke sziklavárak s más erődített helyek, a földes úr magán katonaságából tartott őrségek biztosították e jöszágokat, melyek pénzben, munkában, terményben, marhában óriási évi jövedelmet nyújtottak. Szapolyay Istvánnak e kimagasló vagyoni állás szerezte az irányadó befolyást, melyet kora eseményeire gyakorolt s még inkább ez a fejedelmi vagyon egyengette később fiának, Jánosnak útját a magyar királyi trón magaslatára.

De már 1494/5-ben nem volt senki e hazában, a ki Szapolyay Istvánnal ingatlan vagyon tekintetében mérkőzhetett volna. Pedig az akkori magyar arisztokracia sorában két olyan férfiú is akadt, kinek atyja királyi koronát viselt s kire magára rá szállott legalább a büszke hercegi cím. Az egyik Corvin János, a másik Ujlaky Lőrincz, amaz az új, ez a régi dinaszták képviselője. Ingatlan birtokát tekintve azonban egyikök sem közelítette meg az egykori hajdúkapitányt, sőt együtt véve sem volt annyi jobbágyvagyonuk, mint ő neki.

Corvin János herceg jobbágyportáinak száma a következő volt:

	Összes porta	Ebből az övé
Arva	290	248
Bereg	2860	1132
Liptó	854 ¹ / ₂	443
Pest	4097 ¹ / ₂	160
Pilis	1956	81
Solt	2737	114
Szaboles	4578	555
Turóc	976 ¹ / ₂	308
Összesen	18358 ¹ / ₂	3041
Erdély (Hunyad urodalom)	—	852
Szlavonia	—	2044
Főösszeg	—	5937

Csaknem 6000 porta birtokosaként lép tehát elénk János herceg. Ennyi birtoka mindenestre volt, de — mint Szapolyaynál jeleztem s mi minden következő birtokosról szintén áll — jóval több is lehetett. Ilyen családi vagyon okvetetlen

nül nagy tekintélyt és hatalmat, más évi jövedelmet biztosított tulajdonosának s lehetővé tette neki a királyi vérből való származással járó társadalmi posztó megtartását. De a Szapolyay-vagyontól ez a birtok még is messze elmaradt, mert félannyi sem volt. Sőt Corviunnál vagyoni tekintetben a hanyatlás tünetei már ekkor nagyon észrevehetően mutatkoznak. Jóságnai nemesak hogy nem gyarapodtak, hanem ellenkezőleg egyetlen év folyamán is tetemesen esökkentek. 1494-ben az úrvai és lipői roppant uradalmak még az ő nevén említettnek, míg a következő évben már Szapolyay tulajdonképen szerepelnek.

Még kevésbbé közelítette meg *Ujlaky* Lőrincz hercegek, a Miklós bosnyák király fiának jobbágy vagyona a Szapolyayét. Az összeírásokban az ő jóságnai következőleg vannak feltüntetve:

	Összes porta	Ebből az övé
Baranya	15018	42
Esztergom	1322	32
Fejér	3090	257
Komárom	2195	34
Nyitra	6751	599
Somogy	11012	377 $\frac{1}{2}$
Vas	4505 $\frac{1}{2}$	468
Veszprém	3461 $\frac{1}{2}$	183
Zala	9553	54
Összesen	56908	2046 $\frac{1}{2}$
Szlavonia	—	1661
Főösszeg	—	3707 $\frac{1}{2}$

Az ő portáinak az összeírásból kimutatható száma tehát még a 4000-et sem éri el s a 9 magyar vármegye összes portáiból pedig már alig $3\frac{1}{2}\frac{0}{10}$ az övé. Ez is igen nagy, gazdag jövedelmet hozó vagyon volt ugyan, de már nem érte el a Corvinét sem, Szapolyayénak pedig alig negyed részét tette.

Nem is Ujlaky Lőrincz, noha királyi vérből származott, hanem a Hunyadiak egyik rokona, Mátyás király vitéz hadvezére, *Gereb* Péter volt az országnak — a portaszámot tekintve — harmadik legdusabb főura. Az anyaországban csupán Baranyában 1522 és Beregben 953, összesen tehát

2505 portával szerepel ugyan. De a Királyhágón túl további 1747, a szlavon részekben 1368 portája volt. Összes vagyona 5620 porta tehát s ennek folytán jobbágybirtok tekintetében közvetlenül rokona, Corvin János mellé sorakozott.

Olyan főúr vagy főúri család, melynek kezén 3000-nél kevesebb, de 2000-nél több porta halmozódott föl, az összeírás adatai szerint négy volt. Közük legelől áll *Pankyrcher* György Vasban 937, Szlavoniában 1556 összesen 2493 portával. Ez a Pankyrcher osztrák nemes családból származott s atyja, András, Mátyás király alatt játszott szerepet a III. Frigyes császárral folytatott küzdelmekben. A családnak már 1501-ben magva szakadt. Utána mint hatalmas vagyon ura következett *Kinizsy* Pál, a nagy testi erejéről és hadvezéri tehetségéről egyaránt híres törökverő. Említvék javai Fejériben 54 $\frac{1}{2}$, Külső-Szolnokban 360, Trencsénben 1094, Turócban 82, Vasban 174, Veszprémben 531, összesen 2295 $\frac{1}{2}$ portával. Kinizsy azonban még 1494 végén, az első összeírás évében elhunyt fiörökös nélkül s a Mátyás korabeli új arisztokracziának egyik legnevezetesebb alakja szállt vele sírba. Vagyonának nagy része már a következő év összeírásában Szapolyay nádor néven szerepel.

A másik két család, mely az összeírásban kétezernél több portával fordul elő, a Kanizsay- és a Bánffy-család, de a vagyon mindegyiknél több önálló családtag közt oszlott meg. A *Kanizsay*oknak volt Györmögében 47, Hevesben 226 (az egészen György), Nyitrában 169 (György), Pozsony-Mosonyban 358 (György), Somogyban 106 $\frac{1}{2}$ (György), 78 (János), 82 (László), Sopronban 300 (György), 216 $\frac{1}{2}$ (János), 118 $\frac{1}{2}$ (László), Vasban 94 (György), 40 (László), 73 (János) s végül Zalában 140 (György) és 164 (János), összesen 2213 porta, melynek legnagyobb része György volt. Hasonlóképp többek közt oszlott meg a *Bánffy* vagyon, mely összesen 2199 $\frac{1}{2}$ portára ment. Ebből Fejérrre 14, Nyitrára 150, Vasra 17 $\frac{1}{2}$, Zalára 834, az erdélyi részekre 89, Szlavoniára 1095 porta jutott. A legeslegnagyobb rész Bánffy Miklós kezén volt, de kivüle János, Ferencz és Mihály is említvék ámbár aránylag igen csekély vagyonnal.

Ezernél több, de kétezernél kevesebb portája — a meny-

nyiben a fejtegetéseim alapjául szolgáló kimutatásokból rekonstruálhatom — *István* moldvai vajdán kívül, csak két főurnak volt. A moldvai vajda 1719 portával Mátyás király kegyelméből bírta a csicsói és kükküllővári nagy uradalmakat. E birtok lényegileg magánjogi természetű volt ugyan, de az idők folyamán aligha nem az illető terület politikai elszakítására vezetett volna. Szerencsére János király utóbb — 1538 — visszafoglalta s ezzel elejét vette annak, hogy e nagy javak elszakadjanak a magyar koronától. Az a két főúr, a kinek ezernél több portája volt, *Ernuszt* vagy *Hampó* János és *Drágffy* Bertalan. Amannak családja a ghetből származott, ez meg oláh eredetű, de mintkettő bőven élvezte Mátyás király kegyelmét, sőt az Ernuszt-Hampók egyenesen neki köszönhetik emelkedésüket. Hampó Zsigmond pécsi püspök s királyi kincstartó volt; mint ilyen épen ő készítette azon adószámadásokat, melyekből jelen adataimat merítem. Mint pécsi püspöknek dús jószágai voltak, de volt családi — magán — vagyona is, mert Borsod- és Pestmegyében némely jószág az ő nevén szerepel. De a családi vagyon tulajdonképeni örököse — a családot atyjok, idősb János, Mátyás király kincstartója és horvát bán alapította — Zsigmond testvére ifjabb János, utóbb szintén horvát bán volt. Birtokai kilencz vármegyében említvék és pedig Beregben 50, Borsodban 100, Gömörben 65^{1/2}, Hevesben 68, Külső-Szolnokban 60, Nógrádban 63, Ungban 50, Zalában 1112, Zemplénben 100, összesen 1668^{1/2} portával. Voltak azonban javai Szlavóniában is, csak hogy ezekről közelebbi adat nincs a számadásokban. Utána következik *Drágffy* Bertalan, a szatmári dinasztia és erdélyi vajda, Szatmárban 908^{1/2}, Szlavóniában 536, összesen 1444^{1/2} portával.

Ilyen nagy vagyoni család nem fordul több elő az összeírásokban, mert a többiek jobbágy-birtoka már mind az 1000 porta alatt marad. Legközelebb álltak e számhoz a Báthoryak 882, a bazini és szentgyörgyi grófok 848 és Széchy Miklós 801 portával. A *Báthoryak* nevén Pestben 68, Somogyban 364, Szatmárban 98, Szlavóniában 220 porta említetik mint András, Zalában pedig 132 porta, mint György tulajdona. A *bazini* és *szentgyörgyi* grófok vagyona is többek közt oszlott meg. Pozsony-Mosonyban Simon grófnak 81, Péter

grófnak 434, Tamás grófnak 300, ugyancsak neki Sopronban 33 portája volt. *Széchy* Miklós Vasban 528, Zalában pedig 273 porta ura volt.

A mi azon adatokat illeti, melyek fentebb a kor többi hatalmas nemzetségeinek, főleg a Batthyányiak, Somi Józsaék, Lossoneczyak, Országok vagyonáról közöltek, azok kétségkívül egészen lézagosak s talán meg sem közelítik a valóságot, míg a Bebekek, Törökök, Podmaniczkyak jószágai az összeírásban olyan minimális számmal szerepelnek, hogy egyáltalán nem adhatnak képet e nemzetségek vagyonosságáról. Mint ismételve jeleztem, a forrás, melyből meríték, adószámadás, nem pedig országos vagyonösszeírás s így a vagyon tekintetében csak töredékeket nyújt. Egyes dúsgazdag családok — például a Rozgonyiak, Zrínyiek stb. —, melyek nagy ingatlan birtoka a kor más emlékeiből ismeretes, elő sem fordulnak benne, a Perényiek portái viszont néhol a Szapolyayéval írják össze: így számuk meg nem állapítható. Habár azonban a fentebbi adatok az ország főúri családainak s a családok vagyonosságának csak egy részét tüntetik föl s csak az bizonyos, hogy annyi portájuk az egyes uraknak vagy családoknak, mint itt említetik, minden esetre volt, némi képet itt még is nyerünk a birtokmegoszlásról és a nagybirtokos családok vagyonáról. Ez pedig azért igen fontos eredmény, mert soha sem szabad felednünk, hogy a családok jelentősége akkor, jóval nagyobb mértékben mint ma, a vagyonon nyugodott s mindegyik azon mértékben vitt befolyásos szerepet a közéletben, a melyekben el volt látva ingatlan jószágokkal.

IV.

Mátyás király, mint fentebb láttuk, szilárd anyagi alapokra fektette a korabeli magyar arisztokráciát. Ellátta javakkal, ingatlan birtokkal busásan, hogy meg ne dönthessék az idők hányatásai, hogy anyagi gondoktól menten az anyaföld mélyébe bocsátva le gyökereit, ki-ki hosszú századokra biztosítsa nemzetsége nevét és fényét. És mégis mit látunk részben már egy-két, de legfőlebb öt-hat évtized múlva?

A Mátyás korabeli arisztokracziának ez időben már nyoma is alig akad. Elnyelte a föld, elsöpörte a vihar; megfordított czímerök alatt nyugodtak a büszke nemzetségek majdnem mind a sír mélyében. Néhány évtized elég volt, hogy az az 1494-ki nagybirtokos családokat egy-kettő kivételével teljesen kiírta. A dúsgazdag arisztokracia gallyai szédületes gyorsasággal elsárgultak, viruló ágait hamar letördöste a mozgalmak hullámverése. Új emberek lépnek előtérbe s lesznek meglepő gyorsasággal roppant vagyon s vele óriási befolyás urai. Mintha lába nőtt volna minden jószágoknak, mintha megindult volna a föld s mozgósítottak volna a nagy uradalmak és kis jószágtestek, olyan képet nyújtanak az ország birtokviszonyai a legközelebbi évtizedek folyamán. A földbirtok ekkor oly tömegesen cserélt gazdát, mint talán soha azelőtt s azután sem.

Ez a földindulás azonban nem csupán a mohácsi vész s a két király küzdelmeinek gyászos következménye. E mélyre menő politikai események, mint alantabb látni fogjuk, fokozták ugyan a gazdasági és szociális válságot. De bebizonyíthatólag már jóval előbb, tulajdonképen közvetlenül Hunyadi Mátyás halálával kezdődött az s évről-évre előre haladó. Már az 1494/95-ki adóösszeírásban észlelhetők a betegség tünetei. Már 1494-ről 1495-re nagy változások jelezvék a földbirtokviszonyokban, habár kevésbé rendkívüli körülmények folytán. Egyrészt Kinizsy Pál halála, másrészt a Corvin Jánossal való transactiók egész vármegyékre kihatólag megváltoztatták a birtokviszonyokat s gyorsították a jószágoknak egy kézen való felhalmozódása egészségtelen folyamatát. E felhalmozódás a következő években még rohamosabban történt s Bakócz Tamás, az erdödi jobbágyfi óriási birtokszerzeményeivel, melyekről egyik kitünő történészünk¹⁾ rendkívül tanúságos képet adott, tipikus kifejezője a földbirtokban beállt rohamos és gyökeres átalakulásnak. Bakóczot még Mátyás király emelte ki a társadalom mélyéből, de igazi szerepe csak a nagy király halála

¹⁾ *Erakói Vilmos*: Bakócz Tamás primás birtokszerzeményei. Századok 1888 és ugyanő Bakócz Tamás életéről szóló nagy munkában (Tört. Életrajzok 1889).

utáni három évtizedre esik. A mint az egyházban fokról-fokra egész az esztergomi érseki székhelyig és bíbornokságig emelkedett, sőt a tiára megszerzésének eszméje is megfogalmazott diésvágyó lelkében, olyan sikerrel tudta igazán csillapíthatlan étvágyát a vagyon- és földbirtokszerzés terén kielégíteni. Azt mondják róla, hogy végre az ország területének egy hatodrésze az ő tulajdonába ment át. Ez be nem bizonyítható ugyan s legújabb életírója túlzásnak is tartja. Csak hogy az, a mit birtokszerzeményeiről maga hiteles adatok alapján összeállít, elég arra, hogy megtudjuk, hogy a magyar nagybirtokos osztály s általában a hazai föld válsága már jóval a mohácsi vész előtt kezdődött. Az agrár-szociális forradalom úgyszólván előre jelezte, milyen szürnyű napok fognak csakhamar az egész magyar földre és lakóira virradni. Mint a nagy hal a kicsinyeket, akképen nyelte el Bakócz Tamás telhetetlensége a kis és nagy nemzetségek egész tömegének vagyonát s alapított olyan családi hatalmat, melynek terjedelme és gazdagsága ma már csak szerényen tükröződik vissza örököse, a gróf Erdődy-nemzetség vagyonában. Mellette más kis és nagy urak, első sorban a Szapolyayak folytatták a féktelen jószág-szerzést s sietteték a földbirtokviszonyok válságos átalakulását. E korszak hatalmasai egyebet sem tettek, mint frigy- és örökösödési szerződéseket kötöttek, melyek az összes birtokviszonyokat s az egész földesúri osztály sorsát a legközelebbiről érintették. A féktelen önzés kerekedett felül s mindinkább háttérbe szorította a nemzeti és állami eszmét. Végül a közérdek már csak itt-ott vilan föl a kor belmozgalmaiban. A birtokszerzés lett az egyedül irányadó és vezető eszme s ezzel az állami politika lényegileg az egyéni önzés és családi érdek politikájává süllyedt, mely előbb a jobbágyok lázadásával a társadalmat, utóbb a kedvezőtlen nemzetközi constellatiók következtében a nemzeti királyságot s az államot vitte a végromlásba.

A mohácsi gyásznapi után e forradalom természetesen és szükségképen még nagyobb arányokat öltött, mert részint a mohácsi-mezőn, részint a belmozgalomban igen sok birtokos halt meg. Némelyik családnak nyomban magva szakadt, némelyik anyai tagját vesztette, hogy kihalta aránylag rövid időben bekövetkezett. Elhez járultak a két király küzdelmei, a sok

hütlenségi eset és jószágvesztés, mely természetszerűen járt velök s végül a török hódítás, mely azon területeken, melyekre kiterjedt, a földesúri osztályt egyszerűen kiirtotta vagy legalább birtokától fosztotta meg.

E borzasztó események hamar és teljesen kiforgatták régi állapotukból a földbirtok-viszonyokat s gyökeresen átalakították a földesúri osztályt. Már 1537-ben ¹⁾ hasztalan keresük Mátyás király arisztokráciájának legvagyonosabb nemzetségeit a birtokosok sorában. Nem találjuk már a Corvínokat, az Ujlakyakat, a Kinizsyeket, az Ernuszt-Hampókat, Kanizsayakat s még annyi mást. A többiek felett is megkondult a halálharang s nemsokára majdnem mind eltűntek a sorból. A Szapolyayak időközben a királyi trónra emelkedtek ugyan, de az a roppant családi vagyon, mely maga fölért egy királysággal, teljesen elkallódott kezükről. Kisebb-nagyobb darabokra törtetett, melyek sok más, akár teljesen új, akár addig másod-harmadrendű család birtokába mentek át s új nemzetségek virágzásának lettek alapjai. 1539-ben már tömegesen jelentkeznek az új nagybirtokosok, a Serédyek, Czoborok, Bakicsok, Osztricsok, Pekryek, Nyáryak, Nádasdyak, Révayak. első sorban azonban a Thurzók, szóval olyanok, kik 1495/5-ben vagy még épen nem vagy csak szerény vagyonnal szerepeltek. most azonban az ország legdúsabb főurai sorába emelkedtek. Némelyik királyi adomány által, egyik-másik, például Nádasdy Tamás, házasság útján is jutott roppant vagyon és hatalom birtokába. Legelől állt közöttük ez időben *Thurzó* Elek, ki a nagy Nyitra vármegyének, továbbá Trencsén összeírt része nagyobbik felének, Pozsonyban szintén nagy uradalmaknak tulajdonosa lett.

Néhány évvel későbből, 1542-ről ²⁾ ismét vannak oly adataink, melyek a nagybirtokosokat az ország számos

vármegyéjében föltüntetik. Ez évben gazdagabb földesurak voltak:

Baranyában a pécsi püspök 318, Fráter György váradí püspök 153, Török Bálint (illetve neje) 72, Verbőczy Imre 51, Taly Ferencz 40 portával, ¹⁾ melyek összes száma már csak 1728¹/₂ volt.

Barsban 1916 portából az esztergomi érseké 500, Lévay Jánosé 305, Forgács Zsigmondé 65, Forgács Lászlóé 18, Nyáry Ferenczé 5 volt.

Bereg 1371 portájából valami 730 királyi jószág (Munkács) volt; a többi nagybirtokosok Perényi János és Ferencz, Serédy Gáspár, Drágffy Gáspár stb., de portáik száma pontosan meg nem állapítható.

Féjér 398¹/₂ portájából Batthányi Ferencz 55, Révay Ferencz pedig szintén nagyobb számu porta ura volt.

Gömör 1091 portájának csaknem fele, 505, Bebek Ferenczé, 310 pedig Murány hírhedt zsarnokéé Basó Mátyásé, 73 Raskay Istváné, 34 Thurzó Eleké volt.

Győr megye 662 portájából 72¹/₂ a szent-mártoni apáté, 71 Török Bálinté, 30 a győri püspöké, 11 Bakics Péteré, 8¹/₂ Nyáry Ferenczé, 6 Nádasdy Tamásé, 4 Batthányi Orbáné volt.

Hont 2278 portájából a legtöbb Basó Mátyásé volt (valami 380, pontosan ez meg nem állapítható, mert nem portáinak száma, hanem adóhátraléka van feltüntetve, valamint e megye többi földes urainál is). Utána következtek az esztergomi érsek mintegy 336, Balassa Menyhért 320, özvegy Lévay Gáborné 216, Balassa Zsigmond 138, Nyáry Ferencz 120, Balassa Imre 51, Pálffy Péter 12, Nyáry Lőrincz 9 portával.

¹⁾ Porta alatt a mohácsi vész után is, sőt az egész XVI. század folyamán még mindig egy egész adózó jobbágytelket érteittek. Minthogy azonban egy egész telek több fél, harmad, negyed telekből állított össze, minthogy továbbá igen sok olyan jobbágytelek volt, melynek művelője a háborus időkben elszegényedett, más telkek meg teljesen pusztán, műveletlenül hagyottak, minthogy végül a szellérek nagy része nem vonzott be a portális adózásba, a porták száma országsszerre rendkívül megapadt. Ez időben tehát egy porta alatt a jobbágyterületnek jóval nagyobb része értendő mint előbb.

¹⁾ Nyitra, Pozsony, Bars, Turóc, Trencsén, Esztergom, Komárom vármegyék nagybirtokosainak nevét és portáik számát közzétettem: Magyarország pénzügyei I. Ferdinand uralkodása alatt 1526—64 czímű munkámban a 265. lapon.

²⁾ Ezek az illető év adószámadásaiban. Nemzeti Múzeum Föl. Lát. 920: IV.

Krasznában Bánffy Gáspár említették valami 50 portával az 540 közül.

Liptó 603 portájából 254 (a likava-újvári urodalom) a Pekry Lajosé volt.

Mosony 622 $\frac{1}{2}$ portájából mintegy 360 (az óvári urodalom) Mária királynéé, II. Lajos özvegyéé volt, mellette Bakics Péter szerepel 3 portával.

Nyitra megye ekkori nagybirtokosainak portái pontosan megmondják a kimutatásban. Az 5778 $\frac{1}{2}$ portából Thurzó Eleké 1765, özvegy Országh Lászlónéé 518 $\frac{1}{2}$, özvegy Czobor Gáspárnéé és Czobor Jánosé 425 $\frac{1}{2}$, Nyáry Ferenczé 314, az esztergomi érseké 267, Bánffy Lászlóé 138, Lossonczy Istváné 115, Korláthkövy Zsigmondé 78 $\frac{1}{2}$, Révay Ferenczé 50, Lévay Gábornéé 19, Forgács Zsigmondé 10 (ez utóbbi csak egy része a tulajdonképeni birtoknak) volt.

Pozsony megye 2755 portáinak megoszlásáról szintén elég pontos téjékoztatást nyújt az összeírás. A nagybirtokosok a bazini és szentgyörgyi grófok 325, a király 292, Vöröskő vára 240, Thurzó Elek 275, Puchheim Farkas 142, özv. Országh Lászlóné 92 $\frac{1}{2}$, az ó-budai apácák 84, Nyáry Ferencz 82, az esztergomi érsek 64, Báthory András 50, a nagyszombati apácák 30, Korláthkövy Zsigmond 17 $\frac{1}{2}$, a szentmártoni apát 9, özv. Lévay Gáborné 5 portával.

Sáros megye csak egy része iratott össze. Itt a 999 $\frac{1}{2}$ portából királyi (Sáros vára) 258, a makoviczai urodalomnak 300, Serédy Gáspárnak 40 portája volt.

Somogyban Báthory András volt a legnagyobb földesúr. A 6536 $\frac{1}{2}$ portából valami 1750 volt az övé, míg Török Bálintra valami 660, Zalay Istvánra és Maylád Istvánra valami 325, a pécsi püspökre valami 200, Nádasdy Tamásra 132, Verbőczy Imrére 90 porta jutott s Batthányi Ferencznek és Orbánnak is voltak tetemes javaik.

Sopron megyében Nádasdy Tamásnak 408 $\frac{1}{2}$, a győri püspöknek 104 $\frac{1}{2}$, Török Bálintnak 65, Bakics Péternek 10, Weisspachernék 289-nél több portája volt, Lantsér, Kőszeg, Kismarton, Kabold várak s a bors-monostrai apátság javai össze sem irattak.

Szatmármegyének csak két járása iratott össze 1557 $\frac{1}{2}$ portával. Ezekből mintegy 410 cesedi, 120 somlyai Báthory Andráse, 270 Drágffy Gáspáré, 21 Perényi Jánosé volt.

Szepesben Thurzó Elek volt a megye nagy részének ura, de javai össze nem irattak.

Trencsén nagy része, 988 porta Podmaniczky Gáboré és Jánosé, 215 Kosztka Miklóse, ki egész Árva megyét is hatalmában tartotta, 202 Thurzó Eleké, 170 Bánffy Lászlóé, 50 a nyitrai püspöké, 25 az esztergomi érseké volt.

Ugocsa 564 $\frac{1}{2}$ portáját legeslegnagyobb részt a Perényiek bírták és pedig Perényi János mintegy 220, özvegy Perényi Gáborné mintegy 200, Perényi Ferencz valami 45 porta ura volt; kívülök még a királynak volt valami 60, Bady Mihálynak 36 portája.

Zemplén 3158 $\frac{1}{2}$ portája következő nagybirtokosok közt oszlott meg: Homonnayak 902, Serédy Gáspár 573, Perényi Péter 523 $\frac{1}{8}$, Báthoryak 221, Zbugyay István 50, Lossonczyak 23 porta.

Zólyommegye 1452 portájából 1032 $\frac{1}{2}$ volt Mária özvegy királyné, 21 $\frac{1}{2}$ Zólyom városa és 5 Nyáry Ferencz kezén.

Még egy félszázad sem telt le egészen 1494/5 óta, de a ki az ezen évekre vonatkozó föntebbi adatokat egybeveti az 1542. évekkal, az minden vármegyében gyökeres változásokat fog a nagybirtok viszonyait s a birtokos családokat illetőleg találni. Nemcsak a porták száma fogyott óriásilag, mi a háborus időknek s a vele járó súlyos anyagi csapásoknak, a népesség általános esökkenésének természetszerű következménye volt. Majdnem mindenütt egészen új családok léptek előtérbe, melyek kezén ismét aránylag óriási ingatlanvagyon halmozódik föl. Csak hogy az új emberek sem bírák e vagyont állandóan, több nemzedékre magukhoz esatolni. Szakadatlanul folyik az átalakulás, a változás műve. Letűnnek az újak s még újabbak lépnek helyökre; nemzetségek lesznek, nemzetségek vesznek szüntelen az idő rohanó árjában.

Alig egy évtizeddel később már nemcsak az 1494/5-ki kép gyökeresen, hanem az 1542-ki is igen sok vonásában megváltozott. Ez utóbbi év birtokviszonyaival igen behatóan fog-

lalkoztam egyik munkámban,¹⁾ melyben 37 vármegyében, vagyis az akkori királyi Magyarország csaknem egész területén megvilágítom a birtokviszonyokat s felsorolom nemcsak a nagybirtokosokat, hanem általában az összes birtokos nemeseket portáikkal egyetemben. Ez időben a Mátyás korabeli arisztokracziának már alig egy-két sarja szerepel a nagybirtokosok sorában, mely a következő neveket mutatja:

Báthoryak	--- --	4299	porta
Perényiek	--- --	1484	"
Serédyek	--- --	1394 ^{1/2}	"
Bánffyok	--- --	1397 ^{1/2}	"
Pernsteinné	--- --	1273 ^{1/2}	"
Homonnayak	--- --	449	"
Lossonezyak	--- --	932	"
Núdasdyak	--- --	888 ^{1/2}	"
Bebek Ferencz	--- --	759 ^{1/2}	"
Balassák	--- --	742	"
Özv. Drágffy Gáspárné		725	"
Zrínyi Miklós ²⁾	--- --	717 ^{1/2}	"
Battányiak	--- --	710 ^{1/2}	"
Török János enyingi		601 ^{1/2}	"
Országh Kristóf	--- --	574	"
Nyáryak	--- --	556 ^{1/2}	"

E 16 nagy nemzetség kezén akkor összesen 18056 porta volt, a mi a 37 vármegye összes portáinak teljes 45°/_o-át teszi

¹⁾ A magyar nemesség és birtokviszonyai a mohácsi vész után. Budapest, 1890.

²⁾ Zrínyi Miklósnak, a szigetvári hősnak birtokairól halála után 1568-ban összeírás készült, mely a 3 dunántúli vármegyében levő portáiról következő áttekintést ad. Adózott portája:

	Zalában	Vasban	Somogyban szabad földön	
1564	532 ^{1/2}	185 ^{1/2}	24	18
1565	567 ^{1/2}	185 ^{1/2}	24	18
1566	406	186 ^{1/2}	—	—
1567	335 ^{1/2}	112 ^{1/2}	—	—

A kimutatás szembeütően mutatja, mennyire hanyatlott folytonosan a török pusztítás miatt a porták száma s ezzel a fölényes vagyon is. Orsz. Lev. Lymbus II. 4. csomag.

úgy, hogy az egész jobbágybirtok csaknem fele 16 család kezén halmozódott föl. Közöttük van néhány olyan, a mely 1494/5-ben még egyáltalán nem említették, a legtöbb azonban olyan, mely akkor kis vagy legfőlebb közepes vagyon ura volt, de azóta a legelső sorba vergődött föl. Csak kevesen voltak 1553-ban, a régiekből dús vagyon birtokában s ezek közül is a Lossonezyak ekkor szerepelnek utoljára, a Drágffyok már ekkor csak az özvegy nevén említették s nemsokára a nemzetség, valamint az Országhoké is letűnik. Ellenben a Thurzó név, melylyel már 1537-ben találkozunk s mely később ismét a legelsőek közé kerül, most egy időre háttérbe lép, mert a családi vagyon Thurzó Elek özvegye, Pernsteinné nevén van összeírva. Mindnyájukat megelőzik azonban a Báthoryak, kik már 1494/5-ben szép vagyon urai voltak, azt azonban a lezajlott fél évszázad folyamán óriási mértékben tudták gyarapítani. A királynak a XVI. század derekán adózó 37 vármegyéből 19-ben voltak jószágaik. Portáik számát tekintve, a világi urak kezén levő összes jobbágytelkek teljes 11°/_o-át ez az egy nemzetség bírta. Mint egykor a Szapolyayaknál, akképen immár a Báthoryaknál is ez a nagy vagyon jelzi a további fejlődés útját. Őket is a trónra, habár nem a magyar, hanem az erdélyi fejedelmi és a lengyel királyi trónra segítette az, hogy ottan befejezve rendeltetésüket, az idő kalapácsa majdan kisebb darabokra törje roppant családi öröküket s egyes részei új nemzetségek emelkedésének szolgáljanak eszközü.

A változások a birtokviszonyokban a későbbi idők folyamán sem szüntek meg. Az országos levéltár egyik nagyszerű gyűjteménye — dicális összeírások¹⁾ — megadja a módját az ország birtokviszonyaiban, minden egyes úri és nemesi család jobbágybirtokában beállt fokozatos változások, az emelkedés és hanyatlás pontos kiderítésére. Ez adatok óriási tömegéből azonban csak egészen parányi töredék van feldolgozva, mert, sajnos, kivülem alig valaki próbálkozott a végtelenül fáradsalmas munkával s a megyei monographusok, valamint egyes nemesi

¹⁾ Részletesen ismertettem az eddig 63 kötetre terjedő gyűjtemény tartalmát. Magyar Könyvszemle 1893.

családok történészei vajmi keveset merítettek e kimeríthetetlen gazdagságú kútjából. Hogyan alakultak egyik-másik vármegyében a XVI. század későbbi folyamán a birtokviszonyok, arra nézve még néhány jellemző példát idézhetek. Ismétlem azonban, hogy a porták száma a mohácsi vésztől kezdve a népesség számának és vagyonosságának rohamos hanyatlása következtében mindenütt mód nélkül megapadt s egy portára ez időben a művelt területnek jóval jelentékenyebb hányada veendő, mint a XV. század végén. Hogy milyen? Arra pozitív választ adni nem lehet s itt is csak egy általános, egy képzelt egységgel kell megelégedniünk. Ha például Szepes megyében 1582-ben a jobbágyok által művelt egész terület $481\frac{1}{2}$ portát tett, az, a kinek ebből csak egy portája volt, ekkor jóval nagyobb terület s több jobbágy ura volt, mint 1494-ben, mikor 1962 porta iratott össze. *Szepes vármegyében* a $481\frac{1}{2}$ portán ¹⁾ 1582-ben a következő birtokosok osztozkodtak:

Thurzó Elek javaiban volt	127	porta
Balassa András javaiban volt	26	>
Lechniczi monostor javaiban volt	$19\frac{1}{4}$	>
Szepesi prépost javaiban volt	$19\frac{1}{2}$	>
Tököly Sebestyén javaiban volt	$42\frac{1}{2}$	>
Horváth Gergely javaiban volt	$25\frac{1}{4}$	>
Késmárk városa javaiban volt	$4\frac{1}{2}$	>
Lőse városa javaiban volt	$48\frac{1}{4}$	>
Máriássy Pál javaiban volt	$26\frac{1}{4}$	>
Szepesi káptalan javaiban volt	$26\frac{1}{4}$	>
Salm Gyula gróf javaiban volt	$16\frac{1}{4}$	>
Kisbirtokosok kezén volt	$98\frac{1}{2}$	>
Összesen	$481\frac{1}{2}$	porta.

Abauj vármegyében, hol száz évvel azelőtt még 3530 porta volt, 1595-ben már csak $797\frac{3}{4}$ iratott össze, mely 167 birtokos közt oszlott meg ²⁾ úgy, hogy a legtöbb birtokosra átlag kevés jobbágybirtok juthatott, tényleg pedig alig jutott fél vagy negyed porta, mert a porták nagyobbik fele a következő nagybirtokosok kezén volt:

¹⁾ Országos Lev. Dicális gyűjt. XXXVI. kt.

²⁾ Az összeírás Orsz. Lev. Lyubus I. 4. csomag.

Rákóczy Zsigmond	$126\frac{1}{4}$	porta
Thurzó Bernát	98	>
Báthory Zsigmond	$97\frac{1}{2}$	>
Váradai püspök	$46\frac{1}{2}$	>
Kassa városa	$43\frac{1}{4}$	>
Dersffy Miklós	30	>
Homonnay György	$26\frac{1}{2}$	>
Perényi György és János	$21\frac{1}{4}$	>
Nyáry Pál	$14\frac{1}{4}$	>
Dobó Ferencz	10	>

Ugyanezen 1595. évben *Borsodmegyében* ¹⁾ az 1495-ki 5000-porta helyett már csak 788 iratott össze s ez is mind behódolt vagyis adózott a töröknek. Ekkor egyháziak és kisebb világi földesurak kezén 456 volt, a többi pedig a következő nagybirtokosok közt oszlott meg:

Diósgyőri uradalom	125	porta
Királyi javak	117	>
Rákóczy Zsigmond	51	>
Báthory István	$23\frac{1}{4}$	>
Forgács Simon	15	>

1595-ben *Szepesben* az összeírt porták száma ²⁾ már nem csupán 1495-höz, hanem 1582-höz képest is erős csökkenést szenvedett. Ekkor már csak $403\frac{1}{2}$ porta találtatott s a megye összes földesuri családai, (mint akkor mondták, nobiles, portas habentes, kiknek allodialis birtokaikon kívül jobbágyaik is voltak, ellentétben a nemesség azon ekkor már túlnyomó nagy részével, mely csupán a maga telkén gazdálkodott vagy csak armalista volt) a következők:

Thurzó György	$117\frac{1}{4}$	porta
Rákóczy Zsigmond	$20\frac{1}{4}$	>
Thököly Sebestyén	$37\frac{1}{4}$	>
Szepesi prépost	$10\frac{1}{4}$	>
Horváth György (pabocsi)	$18\frac{1}{4}$	>
Révay Pál	$10\frac{1}{4}$	>

¹⁾ Az összeírás ugyanazon gyűjteményben.

²⁾ Az összeírás ugyanazon gyűjteményben.

Horváth Gergely	17 ¹ / ₄ porta
Berzeviczyek	10 ¹ / ₄ „
Semsey Györgyné	8 ³ / ₄ „
Sváby Bálint	11 ¹ / ₄ „
Görgeyek	7 ³ / ₄ „
Lőcse városa	46 „
Máriássyak	21 ¹ / ₄ „
Szepesi káptalan	13 ¹ / ₄ „
Zelniczky Kristóf	9 ¹ / ₂ „
Riesnádi javak	17 „
Draveczkyek	17 ¹ / ₄ „

Zemplén vármegye 1596-ki és 1598-ki adó- és birtokkimutatásai¹⁾ fölötté érdekesek már azért, mert egészen különböző rendszer szerint készültek s az 1598-ki arra nézve is ad némi tájékozást, hány jobbágycsalád s általában a jobbágy művelte terület minő aránya számítható ez időben egy portára. 1596-ban a jobbágybirtokot még a mohácsi vész óta kizárólag dívó adókules, a porták szerint írták össze. A kimutatás a tulajdonosok személyi minősége szerint is összefoglalja a portákat, még pedig négy csoportban, a szerint, a mint királyi, egyházi, kis nemesi vagy nagybirtokos kézen voltak. Királyi jószág volt 61¹/₂, egyházi 34¹/₂ porta, melyből a váradi püspökre 15, a csanádira 11, az ujhelyi barátokra 8¹/₂ jutott. Nemesek kezén volt az első járásban 55¹/₂, a másodikban 105, a harmadikban 117¹/₂, a negyedikben 110 porta. Végül a világi nagybirtokosok portáinak száma a következő:

Báthory István	120 ¹ / ₂ porta	
Homonnay István	84 ¹ / ₂ „	} összesen
Homonnay György	84 „	
Homonnay özv. Miklósné	72 ¹ / ₂ „	} 248 ¹ / ₂
Ugyanők szerzeszét még	6 ¹ / ₂ „	
Rákóczy Zsigmond	86 ¹ / ₂ „	
Dobó Ferencz	77 ¹ / ₂ „	
Petheő Gáspár és István	56 „	
Forgács Simon és Zsigmond	19 ¹ / ₂ „	
Árvay Ferencz	5 ¹ / ₂ „	

¹⁾ Mindkettő Orsz. Lev. Dicalis összeírások LVII. kt.

Egészen más alapon nyugszik az 1598-ki összeírás. Ekkor már nem a portát vagyis egy egész jobbágy-telket, melynek művelői bizonyos vagyoni qualificatióval is birtak, vették adókulesul. E kules mellett az állami adó igen keveset jövedelmezett, mert egész néprétegek, így például mindazon jobbágyrenden levők, kik nem gazdálkodtak, többé-kevésbbé kívül maradtak a közadózás keretén. Minthogy pedig akkor az évek óta folyó török háború roppant terheket rótt a kincstárra, a jövedelem gyarapítása céljából a törvény új adókulesot léptetett életbe. Nem többé a telkeket, hanem a földesuri hatalom alatt álló nép *lakóháza*it írták össze s így mindenki adózott, a kinek saját háza volt, akár földet művelt, akár iparral, kereskedéssel, napszámmal kereste kenyerét. A házatlan, az ugynevezett más hátán lakó zsellérek (subinquinini) ez új adókeretbe sem estek ugyan, de mivel lakóháza mindenesetre sokkal több embernek volt, mint gazdasági telke, a házak összeírása természetesen sokkal nagyobb számot tüntet föl s nagyobb adójövedelmet is kínált, mint a telkeké. Így Zemplénben 1598-ban 10,499 jobbágy vagy zsellér-lakóház iratott össze melyből utólag különböző czímeken leírtak 206-ot. Adót csupán 10,293 (ebből 10,061 szabad és 232 hódolt) fizetett ugyan, de az összeírásból kiderül, hogy ekkor hány jobbágy- és zsellércsalád volt a megyében, mely saját házában lakott. Másrészt itt azt is látjuk, hogy a régi portára ez időben már, nem mint még 1553-ban, átlag 4, hanem 6—8, sőt néhol 10-nél több lakóház, illetve család esik. 1598-ban a nagyobb birtokosok s a jószágaikon levő házak száma a következő:

Báthory István	1088 házzal	
Homonnay István	947 „	} összesen
Homonnay György	818 „	
Homonnay Borbála, néli. Miklós leánya	676 „	} 2441
Rákóczy Zsigmond	724 „	
Dobó Ferencz	863 „	
Petheő István	226 „	} összesen
Petheő Gáspár	162 „	
Petheő Ferencz	215 „	
Petheő Márton	110 „	
Forgács Zsigmond	136 „	

Paczót Ferencz	268	porta
Boeskey Miklós	137	"
Monoky Péter	96	"
Deregyesy György	51	"
Csanádi püspök	129	"
Királyi javak	437	"

Mindezek a töredékes adatok is élénken megvilágítják azokat a végtelenül messzemenő, a társadalom legmélyebb mélyére lehatoló változásokat, melyek a felölelt száz esztendő folyamán hazánk birtokviszonyaiban és birtokos családaiban végbe mentek. Az állam súlyos bajaival szakadatlanul lépést tartott a szociális és gazdasági forradalom, s egyaránt kihatott a nagy, valamint a közép és kis birtokosok osztályára. És ez nem csupán ama vármegyékben történt, melyekre nézve az itt közöltek a XV. és XVI. század birtokviszonyainak összehasonlítását lehetővé teszik. A bomlásnak ugyanezen jelei észlelhetők az ország többi vármegyéiben s csak egészen kivételes esetekben nyilvánul ekkor nálunk az ősiség s a földbirtok kötöttsége daczára az a conserváló hatás, melyet mint a tudomány legújabb iránya hirdeti, maga a föld szokott birtokosára gyakorolni.¹⁾ E tan megfelelhet a jelenkor változott viszonyainak, de a mi történelmi fejlődésünk tanúságai homlokegyenest ellenkeznek vele. A Mátyás király halálával kezdődő belmozgalmak, utóbb pedig a romboló török háborúk aránylag rövid időben kipusztították, vagy elszegényítették a főúri családokat. Úgy szólván minden tíz-húsz évben új nevek, új emberek, új családok lépnek elő s szereznek akár házasság²⁾ — ez a legtrikább, mert a királyi adomány rendszeren a fiágra szült s annak magvaszakadtával a jószágok visszazálltak a koronára. — akár kirá-

¹⁾ Erről bővebben Dr. Mandello Gyula tanulmánya a népesedéstan újabb irányáról. Budapesti Szemle 1896.

²⁾ Ilyen eset volt a Nádasdy Tamásé, ki maga is nagy jószágokat szerzett ugyan, de Kanizsay Orsolyával, a kihalt Kanizsayak dús vagyonának tetemes részét örökölte, illetve szerzett reá királyi adományt. Özegegyének: Kanizsay Orsolyának 1564-ben csupán 4 dumántáli megyében a következő portái voltak: Sopronban a borsmonostrai apátság javai 138¹/₃, ezenkívül a megyében 419, Vasban 162, Zalában 151, Somogy nem török részében 4¹/₃, hódolt részében 12, összesen 887 porta. A kimutatás Jerney-gyűjtemény Keeskeméten XVII. kt.

lyi adomány, akár zálogba vétel vagy néha más eszközök útján nagy vagyont, mely alapföltétele volt a közszereplésnek. Az arisztokrácia folyton változott, a nagy jószágok sűrűn cseréltek gazdát s az új gazda, az új ember, ki nagy vagyonra tett szert, irányadó befolyásra emelkedett a közéletben. Így már a XVI. század végére vonatkozó kimutatásokban látjuk a legközelebbi évtizedek nagy dinasztáit, vezérlő családait jelentkezni. Már dús vagyon uraikép lépnek föl azok a nemzetiségek, a Rákóczyak, a Thökölyek, melyek mint egykor a Szapolyayak a Báthoryakat, nemsokára ez utóbbiakat hivatvák a nagy nemzeti és politikai mozgalmakban fölváltani. A század végén még az erőgyűjtés, a vagyongyarapítás stádiumában vannak, hogy ezen szerencsésen átvergődve, óriási ingatlan birtokaik segítségével majdan a fejedelmi tróura emelkedjenek s a következő században a magyar állam, a magyar nemzet sorsának alakulatát döntő módon befolyásolják.

V.

A közvetlen hatás, melyet a mohácsi vész s vele a két király uralma gyakorolt a földbirtokra Magyarországon, a dolog természeténél fogva más, mint a legnagyobb mértékben katastrophaszerű nem lehetett. A birtokváltozások szemképráztató sebességgel álltak be s tömegességük megítéléséhez nemcsak a későbbi adólajstromok és összeírások nyújtanak megbízható eszközöket. Már az egykorúak fölismerték a birtokviszonyokban s a szociál-gazdasági szervezetben beállt forradalmat s főbb jelenségeit a maguk szükségleteihez képest följegyezni törekedtek. Különösen I. Ferdinánd király uralkodásának első hat esztendejéről, 1527—32-ről sikerült erre vonatkozólag tanulságos adatokat¹⁾ találnom. A följegyzés a

¹⁾ A budapesti egyetemi könyvtár kéziratni közt igen terjedelmes följegyzések őriztetnek két vastos füzetben (Litterae originales Nr. 38) 1527—32-ből, melyek címe: Hungariae in regno majori partibusque ejusdem subjectis et regia Cancellaria registrum omnium bonorum per regem Ferdinandum ab primo anno regnorum suorum hujusque ad annum sextum in cottibus quibus jus collatorum stb.

királyi kancelláriában őrzött s a birtokviszonyokra vonatkozó eredeti okiratok kivonatát adja. Belőle fogalmat nyerünk, hogy az említett hat esztendőben Ferdinánd király kiknek és hány adománylevelet állított ki. Ha nem csupa egészen új adományról van is szó, hanem a király egyes híveit régi birtokaik élvezetében csak megerősíti, az adatok már roppant tömegességükkel figyelmet érdemelnek, mert világot vetnek a földbirtok akkori változásaira. E hat év folyamán a király a következőknek állított ki adománylevelet régi vagy új birtokaikra:

Báthory Istvánnak Baranyában és Varasdban levő birtokokra 3 okiratot;

Perényi Péternek Zemplén, Ung, Baranya, Békés 3;

Torquato János *corbaviai* grófnak Verőcze;

Thurzó Eleknek (egy izben Jánossal együtt) Szepes, Nyitra, Árva, Liptó, Zemplén, Borsod, Abauj, Heves, Pozsony, Veszprém, Vas, Győr, Sopron 4;

Batthányi Ferencznek Vas, Zemplén, Liptó, Zala 5;

Báthory Andrásnak Szatmár, Szabolcs és Somogy 2;

Guthi *Ország* Imrénének Heves, Nógrád, Komárom, Hont,

Erdély;

Turóczy Miklósnak Nógrád, Turóc, Zemplén, Ung 7;

Báthory Györgynek Zemplén, Ung;

Lossonczy Antalnak Ung 2;

Lengyel Jánosnak Zala, Nógrád, Veszprém s más megyékben;

Török Bálintnak Valkó és Kőrös;

Zalay Jánosnak Zala, Somogy;

Moré Lászlónak Veszprém, Bihar, Szabolcs, Trencsén, Kőrös, Baranya, Pozsega, Komárom, Fehér, Valkó 10;

vingarthi *Horváth* Gáspárnak Torna, Doboka, Hunyad Gömör 6;

Ungnad Jánosnak Zágráb 2;

Bakics Pálnak Pilis, Komárom, Győr;

Imreffy Mihálynak Pest 2;

Bebék Ferencznek Gömör.

Az eddig felsoroltak mind a Ferdinánd korabeli magyar főúri világhoz tartoztak, mert az összeállítás készítője, a ki a helyes címzésre mód nélkül nagy súlyt fektetett, »spectabilis

et magnificus» vagy legalább »magnificus» jelzöt tett nevék elé. Azt is határozottan megmondja, hogy a két címzés közt van különbség s hogy az első nagyobb rangot jelez, mint a második. Mint munkája végén — (az egész nem maradt reánk, mert a megmaradt részben nem fordul elő annyi okmány-kivonat és név, mint a mennyit ő végül statisztikai kimutatásában összefoglal) — említi, hogy Ferdinánd király 1527—32 közt 7 *spectabilis et magnificus* és 55 *magnificus* javára állított ki adománylevelet.

Sokkal tömegesebbek ezeknél a nemesi osztály számára kiadott adománylevelek. Ezek sorát 5 adomány *generosa* dominá-k, nők javára nyitja meg Szatmárban, Fogarashan, Zágrábban, Vasban és Sárosban fekvő birtokokra. Utánok következnek az »egregius»-ok, a nemes urak, kiknek sora azért érdekes, mert találunk köztük több olyat, kik már e hat év folyamán (például Bakics Pál, Turóczy Miklós, kik már fentebb is említvék, vagy legalább néhány év múlva a magnificus-ok sorába emelkedtek (ilyenek a Révayak, Serédyek stb.), minthogy időközben vagy roppant vagyonra vagy előkelő köztisztségre tettek szert. Itt is tanulságos bizonyosságát nyerjük tehát az arisztokrácia folytonos változásának, új meg új főúri családok keletkezésének.

Az egregiusok sorában (a szám az adománylevelek számát jelzi s a hol szám nincs, ott csak egy adománylevél állított ki több megyében fekvő birtokrészekre is) a következő nevek említvék:

újvári *Nagy* Imre alnádor testvérével, Györggyel Zemplén, Bereg, Fehér, Szatmár, Ung, Tolna, Bihar, Hunyad megyékben 4 adománylevéllel; *

Révay István és Ferencz Turóc, Valkó 3;

Révay Ferencz maga Turóc, Heves 2;

Chorom András Tolna, Baranya, Veszprém, Győr 2;

Fülléres János Valkó;

Hencz Máté Abauj, Borsod, Nyitra 4;

Turóczy Miklós Turóc;

Oláh Miklós (a későbbi primás) és testvére Máté Bihar;

Pekry Lajos Kőrös 3;

Macedoniay János és Miklós Trencsén, Nyitra;

Sybrik Osváth Vas;
Serédy Miklós, György és Gáspár Fehér, Solt, Pest-5;
Bakics Pál Somogy;
Pempflinger István, Bihar, Borsod, Szabolcs 3;
Majlátyi Bertalan Nyitra;
Baran de Bartffius Bernát Sáros;
Dobroviczay Márk, Mihály, János, László, Gergely Trencsén;
Lengyel de thothy Zala, Somogy;
Zalay Miklós Vas, Zala;
 Salamonfalvai *Groff* Bernát Pozsony;
Petricsevics János Borsod;
Bessenyő István Zaránd;
György harminczados Pilis;
Justh András és Menyhért Turóc, Liptó, Árva;
Keeseli Menyhért, Márton, János Szatmár és több vármegye;
Reichersdorfer György Erdély;
Parlagi Miklós Pest, Bihar, Szabolcs, Heves 3;
Fellegházy Miklós Külső-Szolnok 4;
Goszthonyi Mihály Zala, Vas;
Izdenczy Miklós Heves, Bihar;
 Kozmafalvi *Dolgos* Ambrus Nyitra 4;
Thothewr András deák Bars;
Oszlányi János és György Nyitra, Bars;
Korotnay János és *Peregi* Albert Somogy;
Gyulaffy István Veszprém, Zala;
Sárosy Imre Hont;
Hypolltffy Imre Komárom;
Ujfalussy Máté Trencsén, Nyitra;
Orlovcsics Gergely és *Krusits* Kőrös;
 Thallóczy *Bánffy* Boldizsár és György Baranya, Somogy 3;
Kamarjay Tamás Orbona, Clissa;
Désházy István Komárom;
Kenderessy László Bereg, Szatmár;
Petreczy Pál Trencsén 2;
Habardáncz János Pozsega, Kőrös, Baranya 3;
Várday János?
Markos Péter Pozsega;

Krusits Péter Tinin és Lika;
Erwenczey László és Ferencz Zágráb, Kőrös, Verőcze 2;
Keresztury János Torna;
 váraljai *Horváth* János Veszprém, Vas 2;
 wasadi *Regy* Ferencz Tolna, Zala 2;
Mykoldy Gergely Pest, Fehér, Pilis 2;
Füzesmegyery Imre deák Külsőszolnok, Zala, Pest 3;
Nagyváthy Antal Külsőszolnok, Pest 2;
 Was Mihály Külsőszolnok;
 Klyzi *Horváth* Jeromos Zala;
 esáthi *Zeny* István Szabolcs, Bihar;
Várday Tamás Hunyad;
 berchyni *Ember* Mihály Pozsega, Somogy;
Imreffy Imre különböző megyékben;
Zerdahelyi Mihály különböző megyékben;
Kende Imre különböző megyékben;
Pétervárad Balázs különböző megyékben;
Szentesy Pál különböző megyékben;
Horváth Péter kapitány különböző megyékben;
Horváth Péter kapitány és Mihály különböző megyékben;
Gyerkeni Márton különböző megyékben;
Kallinczer Lénárd diósgyőri várnagy különböző megyékben;
Eördög János különböző megyékben;
Bakics Pál különböző megyékben;
Horváth Márk és Miklós különböző megyékben;
Hany Máté különböző megyékben;
Angyal Máté és Balás különböző megyékben;
Fysther János különböző megyékben;
Némethy Bálint különböző megyékben;
Osztrócs Miklós Pozsega;
 Zabatka *Kys* János Veszprém;
Zalánczy János Hunyad;
 Venetus Tamás Hunyad;
 Asszonyfalvay László Hunyad;
 logodi *Horváth* János Hunyad;
 Horváth Márk Veszprém, Zala, Külsőszolnok.
 Mindezek adományleveleiről az egykorú följegyzés kivonatokat is közöl, de a fizet végén levő összesítés kétségtelenül

teszi, hogy tényleg sokkal nagyobb azok száma, a kik az 1527—32. években királyi adományt nyertek. A füzet végén levő jegyzet szerint ez időben az adományosok száma a speculabilis et magnificus-ok rendjéből való 62 adományoson kívül további generosi 15, egregii 1028. Összesen tehát 1142 adományosról van szó s a birtokok, melyek itt említvők, az államterület legnagyobb részére, főleg azonban az egész anyaországra kiterjedtek s hozzávetőleg (a füzet végén levő helység névmutatót véve alapul) valami 7—800 községet és mezővárost öleltek föl.

Azonban még ezzel sincs a hat év folyamán kiállított királyi adománylevelek sora kimerítve. Ugyanezen kézből van még egy másik füzet, mely további kivonatokat tartalmaz, még pedig az adományosokat megillető czimzések szerint csoportosítva. E füzetben van adománylevél-kivonat

Nemesek részére	40
Városok (prudentes et circumspecti) ..	20
Providusok részére	2
Nők (honestae dominae) részére	2
Plébánosok részére	2
Jobbágy részére	1
Honorabilis (káptalan) részére	14
Venerabilis részére	6
Szerzetesek részére	5
Reverendusok részére	18
Reverendissimus (érsek, püspök) részére ..	3
Összesen	132 adománylevél

E számokban a hat évnek úgy szólván telekkönyvi forgalma töméntelen és messzeható politikai, gazdasági és közművelődési következményeivel lép elénk, habár kétségkívül ez a kimutatás sem teljes, mert egyes urak nevei, kik Ferdinánd trónrajutásában kiváló szerepet játszottak s tőle, mint más forrásokból tudjuk, jószágokat, adományleveleket is nyertek, például Nádasdy Tamás, ki csak 1529-ben esatlakozott János királyhoz, egyáltalán elő sem fordulnak. Kivüle még igen sokan hiányozhatnak a sorból, nem is szóiva arról, hogy itt csupán a Ferdinánd király kanczelláriájára vonatkozó füljegyzésekkel van dolgunk. Már pedig ugyane hat év

folyamán János király is töméntelen adományozást tett, mert ha nem is állandóan, de időnkint az ország jóval nagyobb területének ura volt, mint Ferdinánd. Így tehát a fentebbi adatokban is csupán töredékét kapjuk a birtokviszonyok akkori roppant átalakulásának, ámbár e töredék mégis elég szilárd alapot ad arra, hogy a földbirtok válságáról fogalmunk legyen s a fentebb. 1537 óta időnkint jelzett állapotok alakulatát megértsük.

Maga Ferdinánd uralkodása első éveiben pénzügyi szempontból úgy látszik vagy épen nem, vagy csak igen jelentéktelen mértékben aknáztá ki az adományozásokat, melyek már jóval a mohácsi vész előtt nem csupán honfíú érdek jutalmazásául, hanem pénzért, zálogösszeg fejében történtek, Ferdinánd azonban eleinte nem gondolhatott e forrás pénzügyi hasznosítására. Neki, kinek II. Lajos váratlan halálakor személyes összeköttetései Magyarországon egyáltalán nem voltak, első sorban hű emberek szerzésére, az önérdek által is hozzá fűzött párt alakítására kellett gondolnia. Erre megadták az eszközt a mohácsi csatában elesettek után a koronára visszaszálló kis és nagy jószágok, valamint a pártozkodások következtében lefoglalt birtokok, melyek eladományozásával híveit jutalmazni, szaporítani, erősebb képesekkel magához fűzni igyekezett. Hogy ezélt érjen, természetesen alig kívánhatott a jószágokért pénzbeli ellenszolgáltatást az adományosoktól s így uralkodása első éveiben csekély jövedelem folyhatott e czímen kincstárába. Később azonban, trónja megszilárdulásával e tekintetben is gyökeres változás történt s az új adományozásoknál mindinkább, végül már fölötte mereven előtérbe lépett a kincstári, a pénzügyi érdek, sőt néhány évtized mulva valóságos rabló politikává fajult a nagybirtokosok ellen.

Minő irányt követett a korona és a kincstár a XVI. század második felében a magszakadás vagy hűtlenség által reá háramló javak hasznosítása körül s minő következményekre vezetett eljárása, azt egy másik munkámban¹⁾ behatóbban megvilágítottam. A tiszta adomány, vagyis olyan, midőn egy *nagyobb* jószág kizárólag honfíú erélyek jutalmául

¹⁾ Két pénzügytörténelmi tanulmány. Budapest, 1894. 16 s. köv. lap.

adatott volna valakinek, ez időben már alig fordult elő. Ez a kor az úgynevezett vegyes adományozás ideje. A kamara, a pénzügyi közigazgatás legfőbb közegé, a koronára visszaháramló jószágot összeíratta, megbecsülte s csak megfelelő pénzüsszeg, vételár, (akkor zálogösszegnek nevezték) fejében engedte át magánosoknak. A jószágot tehát tényleg adásvetés tárgyát tették: az adományos bizonyos, a jószágot értékeknek megfelelő összeget fizetett a kincstárnak, mely zálogba adta neki a birtokot, hogy a visszaváltás vagy visszaháramlás idejéig hasznát élvezze a zálogösszeg évi kamatja fejében. Ekképen a jószágadományozás gazdag jövedelmi forrása lett a kincstárnak, mely tehát éber szemmel kísérte a birtokviszonyokat, hogy nyomban rá tehesse kezét minden jószágra, bármilyen csekély lett légyen, mihelyt törvényes adományosa fiágbán kihalt vagy hűtlenségbe esett. Ilyesmi a kor zürzavaros viszonyai közepett, a háborúk és nagy pusztító járványok korszakában minduntalan megtörtént.

Sőt a század utolsó két évtizedében a kincstár, melynek folyton pénzre volt szüksége, már nem elégedett meg azzal, hogy a törvény értelmében reá szálló nemesi javakat értékesítse. Pénztelensége lassankint az erőszak és önkény útjára terelte; elszedte a javakat törvényes tulajdonosaiktól mindenféle ürügy, főleg azonban a hűtlenség nagyon is határozatlan s így mindenre kiterjeszhető fogalmának önkényes alkalmazása útján. Viszont a zürzavaros viszonyok közt, a közrend és biztonság teljes hiánya, az államhatalom nagyfokú elgyöngülése mellett természetes, hogy magánosok is sokszor megrövidítettek a kincstárt, Jószágaikra, birtokaira bitorlók tették kezüket, a szomszédok, néha a királyi várak kapitányai, maguknak foglalták azokat vagy hűveiknek adományozták s így számos falu és részbirtok, mely a kincstárt illette, a szó szoros értelmében elkallódott. Ez főleg a felvidéken, az észak-keleti vármegyékben történt, hol a Habsburg-királyok uralma különben is lassabban gyökeredzett meg s hol központi pénzügyi főhatóság, mely a korona anyagi érdekeit erélyesen és hatásosan gondolhatta, csak 1567 őszén alakítottatott. Ez időtől fogva a kincstár igyekezett itt is visszaszerezni az egyes nagy uradalmakból kihaló jószágrészeket, mert ez uradalmak a vég-

helyek és őrsegek ellátására voltak rendelve. E visszaszerzésből a korona és a rendek közt sokféle összeütközés támadt, melyek minduntalan foglalkoztatták ama korszak országgyűléseit.¹⁾

Működése legelső éveiben azonban a szepesi kamara sokkal inkább a kezdet nehézségével küzdött, semhogy eleget tehetett volna abbéli feladatának, hogy a kincstár ingatlan vagyonát eredeti céljának megtartsa vagy visszaszerezze. De már 1572-ből sokféle nyoma maradt ebbéli fáradozásainak. Első sorban azt igyekezett kideríteni, mi történt bizonyos jószággal, melyek tulajdonjoga kétségtelenül a koronát illette. Ide vonatkozó kutatásainak a *Künságot* illető eredményeiről 1572 okt. 1-én a bécsi udvari kamarához kimerítő jelentést²⁾ terjesztett föl, melynek részletei élénken megvilágítják a birtokviszonyokban uralkodó zürzavart s a sokféle rendellenességet, részben bitorlást, mely e téren elharapódzott, valamint azt a pusztulást is, mely a szegény népet s vele a földbirtokot érte. A kamara megbízottai községről-községre bejárták a *Künságot* s ott a következő állapotokat találták: *Künhegyes*-ből Ungnad Kristóf egri kapitány 7 vagy 8 telket szolgájának, Horváth Istvánnak adott; *Kakatot* a király Chigley Mihály-nak és *Vitéz János*nak, *Kabát* Derzsffy Ferencznek adta; *Tatárszállását* többen impetrálták a királytól; *Telekszállását* a jobbágyok az urak türehtelen kegyetlensége miatt teljesen pusztán hagyták s elszéledtek belőle; *Homokszállását* több nemes bírta; *Kün-Szent-Márton*-ban, akkor a legnagyobb kün községben (omnium maxima cumanorum possessio), 97 jobbágytelket Ungnad kapitány birt; *Babocskán* a király 20 telket Kátay Ferencznek adott, ki most a szegény jobbágyokat szörnyen zsarolja, s gladio et igni fenyegeti őket, ha mód nélküli taksát nem fizetnek neki; *Ecsédet* Ungnad egyik tisztjének, Bornemissza Jánosnak adta; *Mesterszállása* szintén Ungnad és mások kezén van, pedig, mondja a fölterjesztés,

¹⁾ Mindezekről bővebben két pénzügytört. tanulmány című munkámban.

²⁾ Nemz. Múzeum F. L. 913.

az összes itt említett helyek, sunt *cumanicales et peculium Coronae*, mely azonban semmi hasznót sem hozott belőlük.

Ugyancsak 1572-ben a szepesi kamara összeírta azon jószágokat, melyek e kamarának 1567-ben történt alapítása előtt s azóta eladományoztattak, illetőleg bizonyos összeg fejében zálogba adattak.¹⁾ Itt természetesen csak a kamara pénzügyi hatósága alá tartozó felvidéki megyékben levő jószágok említvék, sőt a tényleg elzálogosítottak sem mindnyájan. Mindazonáltal már ez a sorozat is elég tekintélyes s a következő uradalmakat vagy környéket említi. Elzálogosítottak:

Diósgyőr uradalma Perényinek 63.000 frton, most Török Ferenc özvegye bírja; *Lechnicz* monostor javai 1568-ban Magócsy Gáspárnak 11.800 frton; *Altya, Kerecsén és Adonban* a részbirtokosok Országh Kristóf halálával 818 frton 1568-ban Bakoczay Ferencnek; *Borsodban és Szendrőn* egy birtokrész Paacz Péternek; *Gömör* mezőváros (oppivum) Szendrő vára tartozékaiból Zoltay Istvánnak; *Zirk* falu Szendrő javaiból Wesselényi Farkasnak, *Tapolesán* falu a lerombolt dédesi vár javaiból Daróczy Máténak; *Chegede* falu a szatmári vár javaiból Székely Antalnak; *Pétervására* és *Visnyó* falvak, melyek előbb a lerombolt dédesi, azután a putnoki várhoz tartoztak; *Kisdobos*, mely a szatmári várhoz tartozott; *Csetneken* részjószág, mely Szendrő várához, *Ujhely* és *Bányácska*, melyek Sárospatakhoz tartoztak. Az itt felsorolt falvak közül azok, melyeknél a zálogösszeg nincs kitéve, határidőhöz nem kötve, csak addig, a meddig ő felségének tetszik, adattak át az illetőknek s így hármikor vissza voltak vehetők. Ellenben *Szilvás* falu a dédesi javakból Kátay Ferencnek 2000 frtban, az elhunyt Országh Kristóf falvai *Nagy- és Kis-Gut*, továbbá némely részjószág a fentebb is említett *Adonban* szintén pénzért; *Kapos* mezőváros a leleszi javakból 4000 frtért Vékey Ferencnek; *Dravec* falu, mely a keresztéseké volt, Szepesben 1500 frtért Thluk Jánosnak adattak zálogba.

Mindezek az elzálogosítások 1572 előtt történtek, mert a kamara külön felsorolja a területén legujabban elzálogosított jószágokat (*bona recens p. S. Mattem oppignorata*). Ezek a következők: *Moknia* falu, mely előbb is Eperjesé volt, most ujabban a városnak 600 frton; *Teplice* és *Vidernik* falvak Liptóban 3308 frton; *Helmecc* mezőváros tartozékaival Báthory Istvánnak 22.000 frton; *Szent-Miklós* mezőváros tartozékaival Zluzni Ferenc grófnak szintén 22.000 frton; *Zedekerte* falu Werner György örökösének, kiktől azonban a kamara 1800 frton visszaváltotta, hogy jóval drágábban, 8000 frtért újra elzálogosíthassa Zoltay Istvánnak; *Ujhelyen* az augusztinusok javai Kálnásy Ferencnek 3000 frtért; *Tardona* és *Malin* községek Török Andrásnak 600 frton; a *Jászói* prépostság a esanádi püspöknek 4000 frton; az *egri* praepositura major javai Ungnad Kristófnak, hogy jövedelmökből évenként 800 frtot fordítson az egri vár építésére; a *mislei* prépostság javai Kátay Ferencnek 15.000 frton; *Balogd* falu 1000 frton; *Ónod* vára Ungnadnak, de a bécsi udvari kamara nem értesítette a szepesit, milyen összeg erejéig történt az elzálogosítás.

Mikor a rendek a korona beleegyezésével és részvételével 1588-ban vizsgáló bizottságokat¹⁾ küldték ki, melyek bejárják az országot s a közjövödelmekről és a kiadásokról a helyszínen beható tájékozást nyerjenek, a bizottságok utasítottak, hogy az elzálogosított javak ügyére is kiterjesszék figyelmüket. A bizottságok ennek következtében a pozsonyi és a szepesi kamarát felhívták, terjeszsenek elő részletes kimutatást az iránt, hogy az utóbbi években mennyi jövedelme volt a kinstárnak az egyházi és világi javak eladományozásából? A két kamara ide vonatkozó válasza eddig nem került elő. De valószínűnek tartom, hogy e kérdésre sem a pozsonyi, sem a szepesi kamara kimerítő választ nem is adhatott, mert ez időben a bécsi udvari kamara már nagyon elhatalmasodott előttük s különösen a jószágadományozás terén teljesen hát-

¹⁾ Extractus diversorum bonorum ante et post constitutum cameram seep. S. C. et R. Matthei impignoratorum. Nemz. Muzéum F. L. 913.

¹⁾ E bizottság működésével részletesebben foglalkozom két pénzügytört. tanulmány czimű munkámban 70. s köv. lapon.

térbe szorította őket. A javakért lefizetett zálogösszegekből igen kevés szerepel az ő évi költségvetéseikben, jelölül annak, hogy ez a pénz más kézbe, a legtöbbször közvetlenül az udvari kamarához fizettetett be. Ezt különben a fentebb közöltek is bizonyítják, a mennyiben 1572-ben a szepesi kamara kiemeli, hogy Ónod javai Ungnadrak adományoztattak az udvari kamara útján, mely még arról sem értesítette a szepesit, milyen összegben történt az elzálogosítás.

Rendesen azonban ezt az egyet az ügylet befejeztével Bécsből még is közölték tájékoztatás végett a két hazai kamarával s ez adatok alapján a pozsonyi kamara 1588-ban kimutatást készített, mely az akkor elzálogosított nagy uradalmakat és jószágokat, valamint azon összegeket, melyek erejéig inscribálva voltak, tünteti föl. A becses okmány,¹⁾ mely az országos vizsgáló biztosok rendelkezésére bocsátatott, a következő uradalmakról és nagyobb jószágokról emlékezik meg:

Bazin és Szent-György néhai Krusitsnak	132,000 magy. frt.
Trenesén Forgách Imrénék	78,229 tallér
Tapolesán fele részben Balassa Istvánnak	30,000 rajnai ft.
Árva Thurzónak	18,338 magy. frt.
Létava Thurzónak	12,840 magy. frt.
Liptó-Ujvár Balassa Jánosnak	13,500 r. ft.
Csejthe Nádasdynak	50,000 m. frt.
Lykava Krusicsnak	25,000 m. frt.
Ricsó és Biese Thurzónak	17,000
Lednicze Telekessynek	10,000
Diósgyőr néhai Balassa Zsigmondnak	20,000
Jókó néhai Chorom Jánosnak	52,000
Detrekő Balassának	27,187½ r. ft.
Sirok és Oroszlánkő néhai Török Ferencnek	24,000
Stomfa alias Borostyánkő Salm Gyula grófnak	60,000 tallér
Szent-Miklós oppidum Telegdy Mihálynak	30,000 m. ft.
Csábrág néhai Krusits Jánosnak	7,000 r. ft.
Szent-Gotthárd apátság	20,000 m. ft.
Trakostyán (vendita)	24,000 m. ft.
Sárospatak Dobónak	80,000
Munkács néhai Magócsynak	80,000
Füzér Báthorynak	40,000
Regécz Báthorynak	18,000
Szerencs Báthorynak	10,000

¹⁾ Orsz. Levéltár Copula annorum gyűjtemény I. kt.

Zombor Báthorynak	5,000
Misle Báthorynak	14,000
Lechnicz és a menedékkő javai	6,000
Göncz-Telkibánya	7,000
Helmezz	20,000
Báltk	5,000

Ugyancsak 1588-ban a szepesi kamara is készített rövid összeállítást²⁾ a fiscusra szállt vagy szálló javakról (signatura honorum ad fiscum devolutorum et devolventium), mely főleg egyes családokra vonatkozik s így hangzik:

Nalabiana, Kysvardiana, Vesseniana (bona) possidentur ad rationem S. Mattis; Egediana, Losonczyana qua hae Relicta Ungnadiana, praedium Felsőszöllös, Derencseniana, Sukaniána, Jaxiana, Puthnokiana, Sosiana, quae nunc in praesenti termino octavali pro sua Matte obtenta. Bona Joannis Móró, quae ad rationem S. Mattis sunt occupata. Bona Matthiae Zaberdimii nunc apud Mich. Thelegdi et Joann. Horváth jure inscriptionis habita.

Ekkor tehát a tulajdonképeni nagy várjószágokon kívül, melyek a fontosabb véghelyek fentartására voltak rendeltetve s a szepesi kamara főfelügyelete alatt kezeltettek, még elég sok kisebb ingatlan birtok, falu vagy jószág rész volt e kamara kezén, mely évi jövedelmöket a közszükségletekre fordította. Nagy részök azonban hamar elzálogosították, mert mikor 1596-ban a királyi javakban (tam in ecclesiasticis quam saecularibus) a quartákat összeírták, ezen javakban Gömör, Borsod, Abauj (itt 23½ porta), Szabolcs (21¼), Szathmár vármegyékben összesen csak 256⅞ szabad és 31½ hódolt porta van kimutatva.³⁾

Hogy I. Ferdinánd és Miksa királyok alatt minő sok urodalom cserélt gazdát s minő roppant összegeket kapott a kincstár a birtokadományból, azt a múlt században valaki egykoru okiratokból összeírta. A rendkívül becses összeírás (regestum arcium ad fiscum devolutorum tempore Ferdinandi et

¹⁾ Nemz. Múzeum F. Lát. 957.

²⁾ Az összeírás Orsz. Levéltár, Monumenta pénzügy II. csomag.

*Maximiliani regum ex antiquis manuscriptis descriptum*³⁾ a következő várakat s a belőlök befolyó összegeket sorolja föl:

A vár és urodalom neve	Befolyó zálogösszegek
Óvár	100,000 frt
Kis-Marton és Fraknó együtt ..	90,000 »
Kabold	24,000 »
Szarukő	12,000 »
Scharfeneck	24,000 »
Borostyánkő	16,000 »
Kőszeg	48,000 »
Palota	32,000 »
Kanizsa	32,000 »
Csáktornya	50,000 »
Kaproncza	24,000 »
Szentgyörgyvár	24,000 »
Pozsony (a vár grófjának javai) ..	—
Detrekő	24,000 »
Stomfa	60,000 »
Szent-György és a Bazin együtt ..	130,000 »
Vereskő	40,000 »
Csejte	64,000 »
Jókő	54,000 »
Szomolyán	24,000 »
Tapolesán	40,000 »
Modor	12,000 »
Surány	12,000 »
Trencsén	60,000 »
Létava	12,000 »
Sztrecsény	24,000 »
Árva	32,000 »
Likava	24,000 »
Léva	100,000 »
Lápce	48,000 »
Véglés	24,000 »
Zólyom	—
Besztercze (Vág)	60,000 »
Lednicze	10,000 »
Ricsó	12,000 »
Csábrág	10,000 »
Szítnya	10,000 »
Sáros	40,000 »

³⁾ Nemz. Múzeum Föl. Lat. 2383.

A vár és urodalom neve	Befolyó zálogösszegek
Szádvár	32,000 frt
Szendrő	24,000 »
Krasznahorka	12,000 »
Rogécz—Tokaj—Tálya	200,000 »
Makovicza	160,000 »
Munkács	600,000 »
Sárospatak	800,000 »
Füzér	500,000 »
Ónod	240,000 »
Helmeccz	250,000 »
Dédes	800,000 »
Somoskő—Szaláncz—Szathmár— Szécsény együtt	1,891,000 »
Diósgyőr	10,000 »
Szomszédvár és Stulicza	24,000 »
Trakostyán	20,000 »
Eberhard	12,000 »
Dobravina	12,000 »
Gyula	—
Sziget	10,000 »
Boldogkő	12,000 »
Huszt	12,000 »
Pápa	80,000 »
Komárom	—
Tata	—
Szepesvára	—

Maradt fenn egy más összeírás¹⁾ ugyane várjóságokról, mely kétségkívül még régibb időből való. Hogy azonban az egyik a másiknak egyszerű másolata lenne, azt bajos eldönteni. Az urodalmak sorrendje mindkettőben ugyanaz, de a régibb okmányban a nevek egyrészt helyesebben írva, másrészt több olyan urodalom, mely az újabbikban előfordul, egyáltalán nem említetik. Ilyenek a pozsonyi és zólyomi várak. Igen sok helyen a zálogösszegekre nézve vannak a két összeírás közt roppant nagy eltérések, melyek nem magyarázhatók ki egyszerűen másolási hibából. Valószínű, hogy ilyenek is fordul-

¹⁾ Egyetemi könyvtár Budapesten Hevenessy-gyűjt. XXVI. kt. 22. szám 234. s. köv. lap. Regestum arcium ad fiscum devolutorum sub Ferdinando et Maximiliano regibus.

nak elő az újabb keletű okmányban, de annak írója kétségkívül más adatokat is használt, mert néhol ott is megmondja a zálogösszeget, hol az a régiben hiányzik, máskor pedig olyan zálogösszeget említ, mely nem lehet másolási hiba, hanem valószínűleg más adatok és számítások eredménye. A régibb összeírás a következőkben tér el a fent részletesen közölttől: Borostyánkőnél csak 12.000 frtra teszi a zálogösszeget, a pozsonyi várjavakról nem szól, Surány helyett Semptét írja, Lajpésnél csak 40.000, Regécz-Tokaj-Tályánál csak 20.000, Makoviczánál 16.000, Munkácsnál 60.000, Sárospataknál 50.000, Füzérnél 50.000, Ónodnál 24.000, Helmeznél 25.000, Dédesnél 8.000, Somoskő-Zaláncz-Szécsénynél 24.000 (Szatmárt itt egyáltalán nem említi), Diósgyőrnél ellenben 100.000, Trakostyánánál viszont csak 2000, Dobruvinánál ellenben ismét 156.000, Szigetnél 12.000, Husztnál 80.000 frtra teszi a zálogösszeget, Gyulánál 100.000 frtot mond, Pápánál ellenben nem mondja meg a zálogösszeget, Szepesvára helyett pedig Sólymost és Szatmárt említi, de mint Komáromnál és Tatánál a zálogösszeg jelzése nélkül. A régibb összeírásnak némely adata csekélyebb zálogösszegével (például Dédes, Munkács, Sárospatak) kétségkívül helyesebb. De viszont Dobruvinánál, Trakostyánánál, Regécz-Tokaj-Tályánál aligha nem a másik összeírás adata közelíti meg inkább a valóságot. Egyébiránt ilyen eltérések megvannak az egykoru hivatalos kimutatások adatai közt is. Így például Diósgyőrnél 1572-ben a szépesi kamara 63.000 frtra, 1588-ban a pozsonyi kamara csak 20.000 frtra teszi a zálogösszeget.

Mi okozza e nagy eltéréseket, azt bajos meghatározni. Ugy látszik egyes váraknál csak egy-egy adat állt az összeállítás készítőjének rendelkezésére, másutt pedig a 60—70 év folyamán történt gyakori változások pénzügyi eredményét is ismerte. Egy-egy vár és a hozzá tartozó urodalom ez időszakban néha nagyon gyakran cserélt urat, hűtlenség vagy magszakadás útján s mindegyik új gazda új zálogösszeget fizetett a koronának. Meglehet tehát, hogy a hol a fentebbi kimutatók igen nagy összegeket említ, nem az egyes birtokos által fizetett pénz értendő, hanem mindaz a zálogjövedelem, a mely Ferdinánd és Miksa idejében az illető jószág többször történő

eladományozása folytán a kincstárba akár készpénzben befolyt, akár az adományosnak a kincstár iránt fennálló követeléseit fejében tényleg befizetettnek vétetett. De ha néhol nagyobbra is teszi a zálogösszeget, a föbbletet teljesen kiegyenlíti egyrészt az, hogy sok helyen meg bebizonyíthatólag kisebb összegeket ad, másodsor pedig az, hogy az e korszakban pénzért eladományozott várak, illetve urodalmak közül sokról egyáltalán nem emlékezik meg.

De habár hiányzik igen sok, a kimutatás egészben képet adhat a földbirtok az időbeli válságos viszonyairól. Csapán itt is 60—70 nagy urodalommal, több ezernyi faluval, több száz ezernyi lakossal s a művelés alatti terület igen nagy részével van dolgunk. Ez adatok mindenesetre fogalmat nyújtanak tehát a változások nagyságáról, melyek a két első Habsburg-házi király alatt a földbirtokban és birtokos családokban beálltak. Maga az itt említett jószágokon heverő zálogösszeg 8—9 millió frtot tett, mely a pénz abszolút és relatív értékét a mostanihoz viszonyítva legalább 80—90 millió o. é. forintnak felel meg.

Elképzelhető, minő sociális átalakulásokat vontak maguk után az ingatlan vagyon e változásai, melyek nemcsak a nagy urodalmakra és birtokosaira, hanem a közép és kisbirtokos nemességre is kiterjedtek. A gazdasági forradalom minden népréteget sújtott és átalakított s a társadalom összes uralkodó osztályaiban szünet nélkül új elemeket, új embereket juttatott előtérbe. De a föld birtoka sajtóságos átalakulást idézett benne elő. Bárhonnán, akár a szegény, csak jogaiban, de nem életmódjában a parasztságtól különböző alsó nemesség, akár a jobbágyosság, városi polgárság vagy más elemek köréből vagy néha idegenből jöttek, a föld birtoka hamar és gyökeresen átalakította őket. Bármilyen tömegesen kerültek bele új elemek a XVI. században, az uralkodó osztály politikai eszményei mindig ugyanazok maradtak. Mikor a nemzeti királyság megszűnt, s az új királyi hatalom elejtette a nemzeti eszmét, az uralkodó osztály kapta fel az eldobott zászlót s őrizte híven és végtelen áldozat árán sokáig. Ő szenvedett, ő dolgozott érdekében, ő harczott érte a csatamezőn, ő fáradozott érte a béke műveiben: ő alapított iskolákat, állított nyomdákat, nagy részt maga írta vagy legalább saját költségén tette közzé az új könyveket,

melyeket az öntudatra ébredő nemzeti nyelv teremtett. És ha polgárosító munkássága nem volt oly rendszeres és szakadatlan, mint kívánatos lett volna, ezt első sorban az okozta, hogy az alap, melyen az uralkodó osztály létele nyugodott, a földbirtok is örökös és messze ható ingadozásoknak, változásoknak volt kitéve. Így befolyásolták a birtokviszonyok a nemzeti polgárosodás fejlődését s a magyar föld és birtokosai sorsának ismerete jelentékenyen megkönnyíti e korszak kultúréletének helyes megértését és eredményeinek igazságos méltatását.

TARTALOMMUTATÓ.

BEVEZETÉS.

Történelmünk minden nagy korszaka a birtokviszonyok gyökeres változásával áll kapcsolatban. — A jelen tanulmány tárgya s viszonya más hasonló tárgyú munkáimhoz 3—6 lap.

I. RÉSZ.

Magyarország 1494—95-ben. — Mátyás király főúri társadalma ekkor még nagyban és egészben megvan. — A porta fogalma. — Minő eszközt nyújt e fogalom a földbirtok megosztásának s a földesurak vagyonságának megítélésére 6—12 lap.

II. RÉSZ.

Magyarország birtokosai az egyes vármegyék szerint feltüntetve. — A főbb birtokosok s a birtokmegosztás Erdélyben és Szlavóniában. 12—26 lap.

III. RÉSZ.

Hogyan aránylik vármegyénként az összes porták számához azon porták száma, melyek tulajdonosa ismeretes. — Azon porták közül, melyek tulajdonosa ismert, mennyi egyházi, városi, királyi, királynői és világi-nemesi birtok. — Az ország legnagyobb birtokosainak sorozata. — E birtokosok vagyona megyénként. — Szapolyay István. — Corvin János. — Ujlaky Lőrincz. — Geréb Péter. — Pamkyrcher György. — Kúnizsy Pál. — Kanizsayak. — Bánffyak. — István, modvai vajda. — Ernuszt-Hampó János. — Drágffy Bertalan. — Báthoryak. — Bazini és szentgyörgyi grófok. — Széchy Miklós. — Más főúri családok. 26—39 lap.

IV. RÉSZ.

A XVI. század gazdasági forradalma. — A változások Mátyás halálával kezdődnek. — Bakócz Tamás birtokszerzeményei. — A mohácsi vész hatása. — Nagybirtokosok 1537. — Nagybirtokosok 1542 vármegyénként. — Nagybirtokosok 1553. — Birtokviszonyok Szepesben 1582.

— Abaujban, Borsodban és Szepesben 1595. — Zemplénben 1596 és 1598.
— A nagybirtokos főúri társadalom teljes átulakulása száz év folyamán.
39—53 lap.

V. RÉSZ.

Ferdinánd király birtokadományai 1527—32. — Az adományozás
pénzügyi jelentősége. — A kincstári javak elkallódása. — A Kunság
1572. — Az eladományozott javak a székesi kamara területén 1572. —
Az eladományozott javak 1588. — Az I. Ferdinánd és Miksa királyok
által eladományozott nagy uradalnok jegyzéke. — A birtokos osztály
nagy nemzeti jelentősége. — Az agrársociális változások hatása a nem-
zeti polgárosodásra. 53—70 lap.

IV. Szám. A Független jelentősége Magyarország történetében. *Wenzel Gusztáv*
r. tagtól. 40 kr. — V. Szám. A jászkúnok nyelve és nemzetisége. *Gyárfás István*
lev. tagtól. 50 kr. — VI. Szám. Mythológiai elemek a székely népköltészet-
és népeletben. Székfoglaló *Kozma Ferencz* l. tagtól. 30 kr. — VII. Szám. A Hajduk
kibékítési kísérlete Imánchon 1607-ben. *Majláth Béla* l. tagtól. 20 kr. —
VIII. Szám. A Petrarka Codex kún nyelve. *Gyárfás I. l.* tagtól. 60 kr. —
IX. Szám. I. Rákóczy György első összekötetései a svédekkel. *Szilágyi Sándor*
akad. r. tagtól. 10 kr. — X. Szám. Franciaország magatartása II. József
császárnak II. Frigyes porosz királlyal történt találkozásaiival szemben. Kiadatlan
források alapján írta *Wertheimer Ede* l. tag. 20 kr.

Tizenegyedik kötet.

I. Szám. Masolino olasz képiro művei. Adalékok a magyar műtörténethez.
Írta *Vaisz Ignác*. 10 kr. — II. Szám. Az 1681-ki soproni országgyűlés törté-
netéhez. *Zsilinszky Mihály* l. tagtól. 50 kr. — III. Szám. A magyar alkotmány
felfüggesztése 1678-ban. Dr. *Károlyi Árpád* l. tagtól. 40 kr. — IV. Szám.
Az 1683-ki táborozás történetéhez. A kétszázados évfordulat alkalmából herceg
Eszterházy Pál nádor kiadatlan kéziratai s levelezései nyomán írta *Thaly*
Kálmán r. tag. 30 kr. — V. Szám. Kritikai tanulmányok a Frangepán család
történetéhez. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 40 kr. — VI. Szám. Bathlen Gábor
fehértvári síremléke és alapítványai. *Szilágyi Sándor* r. tagtól. Ára 10 kr. —
VII. Szám. Egy állítólagos római mediterrán-út Pannoniában. Dr. *Ortway Tivadár*
l. tagtól. (Egy térképpel.) 50 kr. — VIII. Szám. A keszthely-dobogói sírmező.
Dr. *Lipp Vilmostól*. 10 kr. — IX. Szám. Gyóf Pálffy Miklós főkancellár emlékir-
atai Magyarország kormányzásáról. Adalék Mária Terézia korának történetéhez.
Írta *Marozali Henrik*. 40 kr. — X. Szám. Erdély katonai védereje átalakulása
a XVIII. században. *Jakab Elek* l. tagtól. 60 kr.

Tizenkettedik kötet.

I. Szám. Adalék Pannonia történetéhez Antonius Pius korában. Írta
Hampel József. 20 kr. — II. Szám. Szabolcs vármegye alakulása. Írta *Kandra*
Kabos. 30 kr. — III. Szám. Az 1637/38-iki pozsonyi országgyűlés történetéhez.
Zsilinszky Mihály l. tagtól. 30 kr. — IV. Szám. Mabilion János a diplomatika
megállapítója. Székfoglaló-értékezésül írta *Horváth Árpád* l. tag. 30 kr. —
V. szám. Az 1642-ik évi szónyi békekötés története. Írta *Majláth Béla* l. tag.
70 kr. — VI. A mai Nagyvárad megalapítása. *Bunyitay Vince* lev. tagtól.
20 kr. — VII. Összehasonlító vizsgálatok a hazai és északkeurpiai praehtorikus
kőszközők eredete és régisége körül. Első fele. *Ortway Tivadartól*. 40 kr. —
VIII. Szám. Ugyanaz. Második fele. 60 kr. — IX. Szám. Az 1646-ki tokaji
tanácskozmány. *Zsilinszky Mihály* l. tagtól. 40 kr. — X. Szám. A becskereki
vár. *Szentkláray Jenő* tagtól. 50 kr.

Tizenharmadik kötet.

I. Szám. Lónyay Zsigmond és a nagyszombati béketanácskozmány.
1644—45-ben. *Zsilinszky Mihály* l. tagtól. 40 kr. — II. Szám. A Praehistorikus
kőszközők régiségi jellegeiről. Dr. *Ortway Tivadár* lev. tag. 50 kr. — III. Szám.
A kolozsvári ötves-legények strikeja 1573-ban és 1676-ban; *Deák Párkos*
r. tagtól. 40 kr. — IV. Szám. Török János szerepe a linezi békekötésben.
1645. *Zsilinszky Mihály* l. tagtól. — V. Szám. Rövid észrevételek Kemény